

O EKONOMSKIM ODNOSIMA U TROGIRU U XIII. STOLJEĆU

(Na temelju objavljenih ostataka notarskih knjiga za godine 1263.,
1264., 1265., 1270., 1271., 1272. i 1273.)*

Mijo Mirković

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti objavila je 1948. I. svezak »Trogirskih spomenika«.¹ Ovom knjigom počinje objavljivanje obimne arhivske građe, koju je profesor dr. Miho Barada godine 1925. uredio i više godina prepisivao, a koja obuhvaća ono, što je bilo ostalo od arhivskog materijala grada Trogira od XIII. do XVI. vijeka.

Ovaj prvi svezak sadržava fragmente notarskih knjiga, vođenih u Trogiru u godinama 1263., 1264. i 1265. i zatim 1270., 1271. i 1272., a od 1273. sačuvalo se samo prvih pet mjeseci. U ovim prepisima notarskih knjiga obuhvaćeni su zamašitiji pravni poslovi, o kojima je bilo potrebno sastaviti pisane dokumente. Oni se svode na privatne pravne poslove gotovo isključivo hrvatskog stanovništva Trogira. To su: zadužnice, založnice, zakupni ugovori, ugovori o trgovačkim i pomorskim društvima, ugovori o napolici, najviše kupoprodajni ugovori nekretina, gotovo uvijek u jednakoj formulaciji, oporuke, izjave o postojanju robovskog odnosa ili o oslobađanju robova, ugovori o službi, ugovori o učenicima u obrtu (zanati), o diobi, o emancipaciji, bračni ugovori, punomoći i t. d. Notari su svuda bili obnavljivači i konservatori rimskog prava. Kao protokolarni formulatori volje stranaka, a osobito one strane, koja je htjela očuvati sigurnost svojih tražbina, oni su u rimskom pravu nalazili najprikladnije formule preciznog obave-

* Pridajući osobito značenje pitanjima, koja se obrađuju u ovoj raspravi, redakcija smatra potrebnim napomenuti, da se ne može u svemu suglasiti s njezinim zaključcima, osobito ne s onima, koji se odnose na pitanje srednjovjekovnih serva. Uvjeren je, međutim, da je pisac uočio toliko značajnih momenata u građi, kojom se je koristio, da njegova rasprava može poslužiti kao vrlo pogodna osnova za daljnju diskusiju. — *Redakcija.*

¹ Trogirski spomenici, dio I. Zapisnici pisarne općine trogirске, svezak I. od 21. X. 1263. do 22. V. 1273., Zagreb 1948., str. 522.

zivanja. Pravne formule rimskog prava sačinjavaju bar polovinu tekstova notarskih knjiga.²

U ovoj građi javljaju se i crkva (nadbiskup, biskupi, kanonici pojedine crkve, samostani), grad, ban, prvenstveno i gotovo isključivo kao vlasnici, kupci, prodavci, vjerovnici, dužnici, nasljednici, t. j. osobe privatnoga rimskog prava i tada kad nastupaju u drugim funkcijama. Kad Šibenčani dolaze u Trogir i u crkvi svečano biraju jednoga Trogirana (Vodovara) za potestata i suca u Šibeniku, između trogirskih patricija, u notarijalnom spisu ovaj se izbor javlja kao ugovor o uposljenju, plaći, putnim troškovima, vrsti posla. Isto, kad fratri iz Nina dolaze u Trogir i između trogirskih fratara biraju sebi opata. Kad Šibenik i Trogir, i Trogir i Klis zaključuju međugradski ugovor o uzajamnom osiguranju odštete za štetu ili prolivenu krv, koju pripadnici jednoga grada nanesu pripadnicima drugoga, ugovor nosi u prvom redu oznake osiguranja prava pojedinaca. Dapače i onda kad trogirski biskup protestira protiv vizitacije drugog biskupa, krbavskog (po naredbi splitskog nadbiskupa), on istupa kao osoba, kojoj je povredeno privatno pravo njegovo i njegove biskupije. Sukob između biskupa i grada oko postavljanja novog kanonika i prebendara postaje privatno-pravni spor.

Trogirska građa pruža mnogo podataka o životu našeg naroda u gradu, o recepciji rimskog prava od strane građana. Ona će biti korisna za proučavanje historijskog razvitka prava na istočnoj obali Jadrana, osobito privatnog prava, kako materijalnog, tako processualnog, i posebno trgovačkog i pomorskog prava (tipovi okazionalnih i stalnih trgovačkih i pomorskih društava). Za nas je ova građa u prvom redu izvor za upoznavanje određenih i konkretnih ekonomskih prilika i odnosa u Trogiru u XIII. vijeku. Kao takva ona je rijetka, važna, vrlo korisna i upotrebljiva.

1. Ekonomska podloga života

U gradu vlada sigurnost imovine i ličnosti, a odmah izvan grada život je sasvim nesiguran. Ne samo izvanjski ljudi, nego i građani

² Rađeći svoj posao u korist stranaka, notari su većinom unosili čitave formule u svaku pojedinu obligaciju. Kad se objavljuju notarske knjige u doslovnom prijepisu, doslovno iste formule ponavljaju se u istome svesku stotine puta. One sačinjavaju veliki balast ne samo za izdavača, nego i za čitaoca. Čitalac se mora probijati kroz materijalni sadržaj teksta i kroz istovjetne formule, neprestano očekujući, da se u formuli može iznenadno pojaviti neka posebna materijalna odredba. Urednik građe može lako skratiti sve istovjetne formule, kako su i ponekad i sami notari činili, a da to ne bude na uštrb sadržaja i da smisao ni jednog spisa ne bude poremećen.

sudjeluju u akcijama oko otmice tuđe imovine ili ljudi. Trogirski cipelar optužen je, da je s nekoliko ljudi oteo pastira Obrada sa paše, gdje je na osamljenom mjestu čuvao ovce, prodao ga kao roba, a pastir je u ropstvu proveo osam godina, dok ga nije majka pronašla i otkupila. Šibenčani krađu Trogiranima i Trogirani Šibenčanima konje, goveda i ovce. Šibenčani i Trogirani zalijeću se na Hvar i na Brač brodovima, odnose s otoka na kopno ovce i goveda. Zemljište u gradu mnogo se traži i nevjerojatno je skupo, sto i više puta (dvijesto, tristo puta) skuplje, nego zemljište izvan grada. Od 106 izvršenih kupovina nekretnina (zemlje izvan grada, zemljišta u gradu i kuća) u g. 1272., u 33 slučaja kupovale su se sitne parcele u gradu (paratinea, paredi, mjesta, pridvorja, obori, pleteri), površine, koje su jedva imale mjesta za ovčji tor ili malu slamnatu nadstrešnicu. Takvo malo mjesto u gradu imalo je cijenu koliko i čitava dva jutra (oko 14 vretena) zemlje izvan grada, na kojoj nije bio vinograd. A jutro prosječne zemlje (oko 7 vretena) imalo je cijenu koliko i pet krava, odnosno koliko i 33 ovce.

U to vrijeme Trogir ne predstavlja u ekonomskom pogledu tip grada sa »zatvorenom gradskom privredom« u smislu Bücherove kategorizacije, naime grada, koji živi samo od razmjene proizvoda s vlastitom okolinom, za koju izrađuje obrtničke proizvode i od koje prima prehrambene proizvode. Uopće se Bücherova shema teško može primijeniti na primorske gradove, koji se uvijek, u manjoj ili većoj mjeri, bave kontinentalnom i pomorskom trgovinom, plovidbom, ribolovom i gusarstvom, iako i oni u vlastitoj stočarskoj i poljoprivrednoj proizvodnji imaju ponekad i glavni dio prehrambene podloge i glavni dio sirovina, na kojima se razvija prerađivačka djelatnost. U Trogiru su poljoprivreda i stočarstvo glavna podloga života stanovništva u gradu. Pretežnoj većini stanovništva to je isključivo dohodak, ostalima bar dio dohotka. Ali i poljoprivreda nije više samo ratarska i ne radi samo za naturalni prinos, nego radi uvelike za tržište, i to u prvom redu u vinogradarstvu. Od dvadeset ugovora zaključenih u 1272. g., koji se odnose na zakup, odnosno na »spolovinu« (napolicu), pretežna većina odnosi se bilo na sadenje ili obrađivanje vinograda, jedan ili dva na obradu fratarskih povrtnjaka, a ni jedan na čisto ratarstvo. U vinogradarstvu bilo je međuusjeva, jer su između redova loze postojale široke lijehe, i na njima se zasijavala pšenica, ječam i bob (usjevi koji se u dokumentima spominju), ali ovi međuusjevi sačinjavali su samo manji dio vrijednosti prinosa zemljišta. U nekim rijetkim slučajevima vlasnici zemljišta odustajali su od svoga dijela međuusjeva, kao sporednog, zahtijevajući samo glavni dio prinosa zemljišta — vino. Trogir

je izvezio vino, vunu, sir i kožu, u jednom slučaju vidi se da izvozi i žito. Ali se ne vidi, što je uvezio. U Splitu je u to vrijeme bio uzapčen jedan manji mletački trgovački brod (sudimo da je bio manji po tome, što je imao samo tri člana posade, dakle veličine bracoga ili bracere) s tovarom »pšenice i druge robe«, pod sumnjom, da potječe iz Pule, kao represalija protiv Pule, s kojom je Split tada bio na ratnoj nozi. Kod izmirenja do koga je došlo posredovanjem mletačkog dužda i dokazom da je brod iz Venecije a ne iz Pule, odšteta mu je plaćena u novcu, a žito je ostalo u Splitu. Ma da je novac bio skup, pšenica je bila još dragocjenija. U svakom slučaju Trogir tada nije bio ekonomski zatvoren grad, nego grad, koji je sa svoga područja izvezio morem stanovite količine viškova svoje proizvodnje. U tim viškovima jače su sudjelovale vuna te ovčije i govede kože, manje vino, još manje žito. Prema tome, ovčarsivo i vinogradarstvo izlazili su iz autarkičnoga naturalnog gospodarstva i prelazili već na spekulativno, novčano, tržišno gospodarstvo. Trgovina se razvija kao nadopuna stočarstva i poljoprivrede, kao funkcija stupnja razvitka ovih gospodarskih djelatnosti. Vršeci funkciju unovčavanja stočarskih i poljoprivrednih viškova, ona u isto vrijeme daje zamah njihovom razvitku. Ali, ovisna o tim viškovima, trgovina ima još uvijek okazionalni, prigodni karakter i vrši se više sezonski, tada kada se takvi viškovi pojave. Tako dobiva i uvezna trgovina sezonski i prigodni karakter, jer se ne kreće praznim brodom preko mora, i u tuđoj zemlji ili u drugom gradu može se kupiti samo tako da se nešto donese i proda.

To daje stanovitu slobodu kretanju trgovine. Ona nije potpuno slobodna, jer ima sigurno neophodnih artikala, koji su postali monopol. Ne vidi se, odakle se i kako Trogir snabdijeva solju, ali može se nazrijeti da monopol soli postoji, jer je cijena soli strahovito visoka i sô se prima mjesto novca kao roba, s kojom se podmiruje dug, roba, koja je rijetka i koja se mnogo traži. Skupoća soli je tolika, da stanovništvo mora jesti više neslano nego slano i da se mora zaduživati za sô.

Ne može se ustanoviti, u kojoj mjeri imaju obrti izvoznih viškova i u kojoj mjeri i oni sudjeluju u izvozu. Spominje se oko deset obrtnih struka: neki su obrtnici (cipelar, krznar) svježi doseljenici iz Italije, imaju zemlju i vinograde, kupuju sirovinu (kožnu) na kredit. I činjenica, da u jednom slučaju cipelar kupuje 11 volovskih koža kao kratkoročni robni kredit, može govoriti u prilog većeg obujma rada, ali i u prilog izvoza ne samo gotovih cipelarskih izrada, nego i kože. Cipelari nisu tu samo prerađivači, oni još uvijek nisu celovski majstori

nego sudjeluju i u pomorskim trgovačkim prigodnim spekulacijama. Spominje se i jedan dalji slučaj direktnog izvoza kože i kožnih izrada (coramin) u Ankonu za 100 livara. To je već vrlo visok iznos, prema tome i velike količine kože i kožnih izrađevina. Obrti su uhvatili jak korijen, ali nisu ni po bogatstvu, ni po proizvodnji neka jača skupina. Oni nemaju posebne vlasti i ne ometaju još trgovinu. Oni su i sami trgovački spekulanti, kad im se prilika pruži. Priređivačka djelatnost stiže samo donekle da podmiri lokalne potrebe, ali ona nije još postala sredstvo jače akumulacije.

U Trogiru postoji nešto jače razvijen kožušarski i krznarski obrt; kožušari i krznari dolaze iz drugih mjesta, da se dosele ovamo, kožušari u Trogiru primaju učenike (na devet godina učenja) iz Klisa i iz Splita. Može se zaključiti da je ovaj obrt na temelju lokalne sirovine (krzna divljači i ovčje kože) više razvijen ovdje nego u Splitu, i da je kožušarstvo i krznarstvo unosno zanimanje. Među svadbenom spremom bogatih udavača i u škrinjama bogatih gospođa ima mnogo krzna i kožuha. Spominju se četiri razna kožušarska majstora; oni su vlasnici zemlje i vinograda, a jedan od njih uzima u godini dana dva učenika na učenje. Stambene prilike nisu tada bile povoljne. Ljudi su spavali na daskama,³ obučeni i zavijeni u kapute, kožuhe i krzna, a i stočarsko zanimanje zahtijevalo je mnogo kretanja vani i po zimi i nevremenu i spavanje uz ovce, bilo pod vedrim nebom ili u slabo zaštićenim ovčjim kolibama, tako da se tražilo više kožuha. Jaka ovčja podloga i usredotočenje kožušarske radinosti mogli su stvoriti uvjete i za izvoz kožuha i kožušarskih izrađevina. Ali potvrde o takvom izvozu nismo našli. Nema potvrde o tkačkom obrtu ni o stuparskom. Ali se izvoze, opet u Ankonu, teške vunene ponjave, predivo i tkivo. Spominju se tri takve valjane ponjave (vunena pokrivača) i veće količine prediva i tkiva. Ovo sve može biti i proizvod domaće seljačke radinosti i kućnih tkača i stupara, koji donose robu u Trogir, odakle se ona dalje izvozi.

U ovim dokumentima ima malo konkretnih tragova o žitnoj trgovini grada, bilo o uvozu žita, bilo o prodaji žita u gradu. Ne vidi se ni jedamput da se žito uvozi, ni odakle, ni kako se uvozi, ali se vidi obratno, da se žito iz Trogira izvozi na Hvar, i to puna lađa u trgovačke spekulacije. Kolika se važnost polaže na žito, vidi se također po tome, što se u nekim slučajevima konkretne količine žita, mjereno kablovima, ostavljaju testamentarno, kao nešto vrlo dragocjeno, rijetko i

³ U slijedećim notarskim knjigama (Trogirski spomenici II) spominju se jedamput ili dvaput postelja i posteljne stvari, ali je postelja skupa (5 livara, isto toliko koliko deset ovaca ili dvije krave), prema tome i rijetka.

neophodno. U jednom slučaju, ugledni patricij, notarski tumač, a kasnije i gradski sudac, uzima od dvojice ljudi zajedničku obveznicu na određeni iznos novca (8 livara mletačkih), iznos koji odgovara vrijednosti pola jutra srednje zemlje ili oko 17 ovaca, a dužnici mu za taj dug zalažu odgovarajuću količinu žita slijedeće vlastite žetve prema cijeni, koju žito bude poslije iduće žetve imalo. Pitanje je, da li i ova obveznica i druge obveznice, koje glase na manje iznose, — od onih 45 obveznica, koje glase na novac, što se ima vratiti u kratkom roku, a izdate su u godini 1272., — da li i one nisu nastale kao dug učinjen za hranu. U oporukama siromašnijih ima često spomena o nizu sitnih dugova, koji su mogli nastati za hranu i koji se imaju iz zaostavštine platiti. Papa progona lihvarstvo i nitko ne može znati, što se skriva iza ovih, pravnički vješto sastavljenih, obveznica. Ako one glase na 8 livara, možda je dobijeni iznos bio samo 4 u novcu ili u robi. Mnoge prodaje nekretnina, 106 u jednoj godini, govore o brzom kretanju vlasništva zemljišta, mjesta u gradu, kuća za stanovanje. — a sve se to prodaje dijelom za otplatu nekog duga, dijelom za dobivanje obrtnog kapitala, dijelom za nabavku hrane. Konkretna obveznica izdana je u travnju, tada, kad je prehrana najteža: žito je vjerovniku dano poslije žetve, valjda u srpnju; pravne formule obveznice, formalno bez prigovora, skrivaju nam ovdje, po svoj prilici, ili zelenaštvo ili lihvu s hranom, ili oboje. Vjerovnik po ovoj obveznici tvrdi je lihvar, on zaključuje najtvrdie ugovore, protiv njega otišla je zbog lihve tužba papi.

Koliko je pitanje hrane važno, koliko raspolaganje s hranom znači monopolni položaj, a hrana najvažniji obrtni kapital za plaćanje radne snage, vidi se iz uvjeta najma radne snage slugu i služavki. Oni su neobično teški za radnu snagu. Sluge i služavke naimaju se ugovorom na razno vrijeme, vjerojatno prema intenzitetu njihove gladi u trenutku zaključivanja ugovora, od jedne do dvadeset godina, u nekim slučajevima potpuno besplatno, u drugima sa vrlo malim mitom (plaćom), samo za hranu. U nekim slučajevima slugu i služavku daju u najam njihovi roditelji, uzimajući za njih novčanu plaću unaprijed. Uvijek se položaj ljudi vezanih ugovorom za stalni rad u najam izjednačuje u svemu s položajem roba; razlika je samo u roku, na koji ugovor glasi. Pronaimanje djece približava se prodaji.

Veliki značaj kao podloga života ima stoka. Postoji znatna koncentracija stočne imovine. Jedan od pet samostana, koliko ih ima u Trogiru, kupuje najedamput 26 krava i tri vola. Jedan pastir uzima na pašu, na trećinu, 450 glava ovaca na tri godine; dvije trećine čita-

voga prinosa (jagnjadi, vune, sira) pripadaju vlasniku, jedna trećina pastiru. Ali u ovome slučaju rizik nije podijeljen, sav rizik snosi pastir, on ima po isteku roka vratiti svih 450 ovaca u dobrome stanju, zdrave i ne prestare, on odgovara za sve, ako dođe do štete, ako ovce uginu od bolesti ili budu ukradene. Patricij Luka Petrov Lukin daruje oporučno trima samostanima u Trogiru po sto ovaca. Ali ovih tristo ovaca samo su jedan dio njegovih ovaca, vjerojatno mali dio. On naime daje svojoj braći i sestrama testamentarno prednost, da kupe jednu trećinu njegovih ovaca, po cijeni od 50 mletačkih livara za svakih sto ovaca. Više stotina ovaca sačinjavaju dakle samo trećinu. A po istoj cijeni mogu oni kupiti i ovce njegovih kćeri, kojima on ostavlja glavni dio nasljedstva, ako kćerke umru neudate i bez djece. Ovakvo oporučno raspolaganje ovcama pokazuje ne samo koncentraciju imovine, nego i koliko je ova dragocjena kao izvor hrane i kao kapital. Prednost, koja se daje braći u kupovini dijela zaostavštine, nije prednost cijene, možda ni kvaliteta, nego prednost prilike za nabavku ovaca u masovnoj količini, prednost uvjeta za novu koncentraciju vlasništva ovaca, kao jednog izvora akumulacije. Prihod od vlasništva jedne hiljade ovaca, prihod bez rada, jer su ovce dane na trećinu, iznosi višestruki prihod najbolje plaćenog suca i načelnika (100 livara godišnje u Šibeniku); ovce su kapital, koji se svake godine skoro udvostručuje. U isto vrijeme, kad je sastavljao oporuku i raspolagao s ovcama, ovaj patricij Luka prodao je samo jednome licu za gotovo 200 škopaca. O ovoj prodaji saznajemo samo slučajno, po tome, što novi kupac odmah preprodaje onih sto škopaca na vjeresiju od pet mjeseci trgovačkoj kompaniji od tri ortaka. Dvojica od ova tri ortaka imaju opet svoju posebnu stalnu kompaniju, po izgledu najjaču u gradu. Iz toga se vidi, da se ovce ne drže u masama samo radi priploda, nego da se i škopci u masama tove radi prodaje. Ortaci trgovačke okazionalne kompanije, koja je škopec kupila, imali su čime da ih plate, ali su ih uzeli na vjeresiju, kao robni kredit, očekujući da će ih do jeseni prodati sa zaradom i isplatiti dug od utrška. Cijena škopcima je 80 livara za stotinu, t. j. 16 malih mletačkih solida komad, oni su za 60% pa i 70% skuplji od ovaca.

Posao prenosa vrši se pretežno magarcima. Konj se spominje nekoliko puta, on je skup i rijedak, vrijedi koliko i dva vola (18 livara) i više, odnosno koliko šest krava. I najbogatiji patricij u oporuci ne raspolaže s konjima (kako raspolaže s ovcama, volovima, kravama, magarcima i magaricama, koje tako po redu taksativno nabraja), tako da možemo zaključiti da ih i nema. Magarci se spominju često, ne kao

sprega, nego kao prenosnici tereta. Oni, koji imaju vinograde daleko od grada i te vinograde obrađuju napoličari, određuju u ugovoru o napolici, da im se dio vina ima donijeti ili u kuću ili na more, i u tome cilju stavljaju magarca na raspoloženje. Vino se prenosi u mjehovima.

Kao transportno sredstvo po suhu spominju se u gospodarstvu samo magarci. Kola ima, ali se ona spominju samo jedamput, kad ih općina ima staviti na raspolaganje zidarima za dovoz kamena. Motika je u vinogradu glavno oruđe. Ima kovača, koji ih prave i popravljaju, ali kolari se ne spominju; postoji prezime Kolar. Ipak se pšenica ne sije pod motiku nego se zaorava.

2. Proizvodni odnosi

U tim godinama robovi⁴ sačinjavaju u Trogiru jedan dio radne snage. U g. 1272. ima nekoliko pravnih radnja, koje se odnose na robove: u dva slučaja ropkinje same izjavljuju kod notara, da su ropkinje i da su kupljene i uz koju cijenu, u jednome slučaju prodaje se ropkinja, u tri slučaja oslobađaju se ropkinje sa čitavom obitelji (djecom), jedamput se oslobađa rob. Oslobodjenje dolazi ili uslijed otkupa ili se robovima, svima ili nekima, dariva sloboda (oporukom). Jedamput se oslobađa rob, koji se sam otkupljuje za 50 solida (vrijednost pet ovaca) i nekom količinom ječma, koju je vjerojatno uštedio od svoje hrane. Ukratko, u g. 1272. ima svega osam notarski ustanovljenih transakcija robova. Iste godine ima sedam emancipacija mladih muškaraca (protokolarno ustanovljena imovinska i poslovna samostalnost), devet testamentata muškaraca i pet testamentata žena, dvadeset zakupnih ugovora, deset ugovora o trgovačkom društvu i devet ugovora o zaključenju službe slugu i služavki. Ma da robova ima, frekventnost njihove transakcije nije velika. Više se spominju ropkinje nego robovi, i one se više i oslobađaju. U oporukama se nekoliko puta javlja odredba, da testator poklanja slobodu svima svojim robovima i robinjama. U jednom slučaju posjeduje roba jedan par staraca bez djece, inače sasvim siromašnih. Nije čudo, što su robovi skoro isključivo Hrvati ili Srbi i što se zovu: Jagoda, Dudoje (Dudoi), Nigost, Milovan, Nedeljka, Prviša (Pernića kći Radobrata), Obrada, Desola (kći Stanke), Rađa, Dobroslav, Stana, Stojan, Čurko, Milan i Grgur. Oni su dolazili iz manje razvijenih i

⁴ Trogirski notari upotrebljavaju za roba termin »servus«, »sclavus« i »slavus«, za ropkinju termin »ancilla«, što znači čovjeka kupljenog ili na drugi način zarobljenog, koga se može prodati i osloboditi. Za slugu i služavku upotrebljava se termin »serviens«, što znači uvijek ugovorno najmljeno lice.

sigurnih krajeva, i takvih krajeva gdje je ropstvo postojalo u većoj mjeri. Dolazili su u ekonomski razvijeniju sredinu i mogli su izgubiti samostalnost i ne shvaćajući domašaj pravnih obveza, koje su primali. Od mnogo većeg interesa izgleda nam činjenica, da su i gospodari ovih robova, koji ih kupuju, drže, prodaju ili oslobađaju, opet pretežno i gotovo isključivo Hrvati i Srbi. Gospodari, kako sam ih redom bilježio, zovu se Jursa, sin Bogdana, Berislav sin župana Kranića, Slavoje (Sclauoie) sin Bogdana, Stajnika (Staynicca) sin Prvoslava, Marija kći Dobrinje Matića (Maticche), Ivan sin Draginje, Boleša (Bolissca) Dobroslava i njegova žena Dobra, Đurko Komušević, Usećina (Vssecchina) sin Dobromira, Draga žena Mihe Gudole, Slava majka popa Mihe, Černeka (Cernecca), Matija Kovač (Couaci), i zatim imena koja mogu također biti hrvatska: Valentin Petrov Lukin, Jakov Ošilo (Osscilli, Osscilgle, Auxillie), Luka Petrov Lukin. Ostaje samo jedno, koje možda⁵ nije hrvatsko. Goya, udova jednoga Kažotića (Cannicche Casocci).

U daljim izlaganjima vidjet ćemo, da je ropstvo ustanova, koja postoji i u autohtonoj organizaciji i u gospodarskom sistemu Hrvata. I bratstva su vlasnici robova, u bratstvima robovi rade, bratstva prodaju robove. Robovi dolaze iz hrvatske unutrašnjosti i bosanske pozadine u primorska mjesta. Robovi su uvijek Hrvati ili Srbi, a to su i prodavci i kupci u Trogiru. Nema podataka o tome, da li se ovi robovi, koje prodaju župani, knezovi, bratstva i inokosne obitelji i koji se dovođe kao radna snaga u primorska mjesta, prodaju i dalje preko mora. Cijena odraslog roba i ropkinje gotovo je jednaka i kreće se oko 20 livara, što iznosi vrijednost od 40 ovaca, u tadašnjim proporcijama vrlo mnogo. Pokušaji otimanja i prodaje ljudi nisu rijetki. Spomenuti Jursa, sin Bogdana, bribirski plemić (dominus), dovcio je pred trogirski sud Jagodu, kćerku Bogdane, tvrdeći da je njegova robinja, očevidno u namjeri da je proda, jer nisu bili iz Trogira ni on ni ona. Jagoda je tvrdila, da je ona strankinja, da trogirski sud nije za nju nadležan i da pred njime ne će uopće odgovarati. I sud je donio odluku, da se spor o postojanju ili nepostojanju robovskog odnosa raspravi pred županom Stjepanom od Livna (po mome mišljenju pogrešno de Chelmo). Trgovina robljem mogla je biti unosna, iako se ovdje takva stalna trgovina ne primjećuje. Frekventnost transakcije robova i ropkinja u nji-

⁵ Mogućnost hrvatskog porijekla i ovoga roda (Casocci, Kažotići) može se pretpostaviti iz okolnosti da se u kasnijim notarskim knjigama u ovom istom XIII. stoljeću (Trogirski spomenici II) javljaju i u ovoj obitelji stara narodna hrvatska lična imena.

hovim pravnim radnjama kod gospodara Hrvata izgleda veća nego što su ostale njihove transakcije. Kod nehrvata ova frekventnost pojava robova izgleda manja od ostalih njihovih pravnih poslova. Trgovina robljem je zabranjena, ali tako je zabranjena i lihva. U dokumentima nema traga izvozu roblja; ako ga je bilo, prodavci su bili Hrvati.

Robovski odnosi svakako postoje u poljoprivredi i stočarstvu bogatih građana. Robovi rade gospodarevu zemlju i obavljaju za njega i druge poslove, ali se iz ovih dokumenata ne vidi kakve. Zapravo sva zemlja, koju bogati obrađuju neposredno u svojoj režiji, obrađivana je robovima ili slugama, kojima je položaj u materijalnom pogledu ravan ropškome.

Ugovori o najmu slugu i služavki, koji dopunjuju radnu snagu robova, pokazuju, u kojoj mjeri stvarna institucija ropstva dolazi do izražaja i ondje, gdje ropstvo pravno ne postoji, odnosno gdje ima u ugovoru formalno doći do izraza tako zvana slobodna volja ugovorača. Ugovor se zaključivao na dugi rok, jednu, dvije, tri godine, ali i 10, 15 i 20 godina. Sluga ili služavka obavezali bi se pismeno na rok. Poslije ove obveze nisu mogli prekinuti službovni ugovor prije isteka roka. Ako su pobjegli, bili su silom vraćeni; ako su bili bolesni, imali su vrijeme, provedeno u bolesti, odraditi poslije roka. Često su ugovor o službi zaključivali roditelji djece, koja nisu još bila samostalna. Roditelji su za sebe uzimali i ugovoreno mito, platu za rad djeteta, recimo za 12 godina 8 livara, ili 13 solida godišnje; to je bila cijena jedne dobre ovce. Ovi ugovori imali su stvarno karakter prodaje djeteta u ropstvo. Ako služba nije bila unaprijed plaćena, mogla se raskinuti samo udajom služavke, i to samo tada, kad je to bilo unaprijed ugovoreno. Ako su prilike ugovarača, koji je tražio posla, odnosno, koji je tražio hranu i krov, bile rdave, i ugovor, koji se zaključivao, bio je za slugu i služavku gori. God. 1272. primio je mjesto sluge neki Tesin Hvaranin na tri godine, obavezujući se, da će, ako pobjegne u te tri godine od gospodara, postati rob do vijeka; ako počini štetu u poslu, nadoknaditi će je; onoliko dana, koliko bude bolestan, odradit će poslije isteka roka službe. Za trogodišnju zaslužbu daje mu gospodar unaprijed 15 livara, t. j. pet livara godišnje (što je razmjerno visok iznos), obećaje mu obuču i druge troškove za život, ali bez odijela, i obećaje da će mu zasijati kabao ječma, koji će sluga sam požnjati za sebe pošto odbije četvrtinu na ime zemljarine. Žena slugina Stana obavezala se, da će vratiti novac, ako muž nestane. Očevidno se tu začinjao jedan odnos, koji je s vremenom mogao postati robovski ili kmet-ski, a nastajao je zbog gladi i neimaštine sluge i njegove obitelji. Da

bi se mogli održati na životu, ljudi su zalagali svoju slobodu. Zbog toga ne treba kod procjene ovakvih obligacionih ugovora nikad gubiti iz vida, da tobožnja pravna jednakost o kojoj bi se moglo zaključiti iz teksta ugovora nije u većini slučajeva i stvarna jednakost, da ugovor zaključuju ekonomski jaki s ekonomski slabima i da te okolnosti dolaze do izraza u uvjetima ugovora. Ali formalno je ugovor podloga odnosa, i fikcija je pravne jednakosti u ugovorima očuvana.

Položaj robova i najmljenih slugu čini se da je srodan još po nečemu. Iz okolnosti, da se robovi otkupljuju i sami, svojim novcem i žitom, i da se ugovara, da će se kabao žita posijati za slugu i da je plaća za slugu u tome jednom slučaju razmjerno visoka, možemo zaključiti, da ima robova i slugu koji vode svoje posebno domaćinstvo, da njihove obitelji posebno stanuju, posebno kuhaju, odvojeno žive, dapače da nešto i zaraduju izvan svoga službovnog ili robovskog odnosa. U slučaju sluge Hvaranina gospodar zaključuje ugovor s njime, ali ne s njegovom ženom; žena je zaposlena na drugoj strani ili ima nekretnina i jamči za obveze muža. Neispunjanje nekih uvjeta ugovora ima za posljedice nastupanje robovskog odnosa. Kasnije će tako nastajati vezani kmetski odnosi, o kojima u ovim spisima nema još traga.

Ropstvu slični odnosi postojali su i u obrtima (zanatima). Broj obrtnika jedne struke nije velik; ne vidi se, da li ima ili nema cehova, ugovori o učenju u obrtima zaključuju se kao individualni kontrakti i po tome možemo zaključiti da cehova još nema. Trajanje je učenja dugo; kod cipelara i kožušara devet godina, ponekad sedam ili osam godina, kod krojača nekad šest, nekad četiri godine. Posebnog pomoćničkog roka nema, nego je on uključen u rok o učenju. Po isteku roka učenja učenik postaje majstor, ako ima sredstava za to (oruđa, sirovine). Kretanja pomoćnika od mjesta do mjesta također nema, jer se posebna ustanova i poseban status pomoćnika još nisu razvili. Učenik stanuje kod majstora, majstor ga hrani i obuva; samo u nekim slučajevima, i to samo prvih godina, odijevaju ga roditelji. Ugovor o učenju isto kao ni sluga, ne može prekinuti. Ako bi učenik pobjegao, roditelji se obvezuju da će ga vratiti, ako bi počinio štetu, da će je naknaditi. U nekim slučajevima majstor se obvezuje da će učeniku pri svršetku učenja dati obične haljine (»jedan novi fustanj«) ili oruđe za počinjanje obrta. Ta su oruđa vrlo jednostavna. Ugovori o učenju obrta raznovrsni su, nisu svi, ni u istom obrtu, jednakog tipa. Razlike se odnose na rok trajanja i obveze majstora prema učeniku.

Ma da postoje robovski odnosi u proizvodnji i ma da se duh institucije ropstva osjeća u svim ugovorima o službi, i još se neprestano stvaraju novi odnosi ropstva i poluropstva, ipak se može primijetiti, kako robovski odnosi postepeno degeneriraju. To se osjeća u broju i frekvenciji oslobođenja robova, koji je veći od nabavke novih robova, i u frekvenciji ugovora o zakupu, odnosno u napoličnoj obradi zemljišta.

Svi ugovori o zakupu zemljišta, koji se tu javljaju, vezani su za prelaz na više intenzivne kulture na zakupljenom zemljištu, na vinogradarstvo, voćarstvo, povrtlarstvo. Ovim intenzivnijim kulturama, koje jako povećavaju čist prinos zemljišta, ne odgovara robovski sistem rada. To su radno intenzivne kulture, koje zahtijevaju viši kvalitet rada, veću spremu, veću zainteresiranost u radu. S vinogradarstvom ne smanjuje se bitno prinos žitarica, jer one ostaju na širokim lijevama kao međuusjevi, a jako se povećava ukupan prinos čitave površine.

Postoje tri odnosa prema zemljištu: odnos vlasnika zemljišta, odnos onoga, tko je izvršio melioraciju, i odnos obrađivača. Osim vlasnika zemljišta i obrađivača postoji i treći, onaj, koji je posadio vinograd. Vlasnik zemljišta ne mora biti vlasnik vinograda, vlasnik vinograda nije uvijek vlasnik zemljišta, on ne mora biti ni obrađivač. Vlasnik vinograda može biti onaj, koji je na tuđem zemljištu da o svojim novcem posadi vinograd, ili ga je s a m posadio. Dok vinograd rodi, mogu biti vlasnici vinograda i svih usjeva dva: onaj, tko je financirao sadenje, i onaj, koji je svojim radom sadio. Ovaj odnos traje, dok traje vinograd. Pravo na vinograd na tuđem zemljištu prenosi se, prodaje, daje u nasljedstvo i zalaže; i to je ustanova staroga rimskog prava. Svi ovi odnosi u Trogiru postoje, ma da se vlasništvo zemljišta ipak u većini poklapa s financiranjem prelaza na intenzivniju kulturu. Na drugoj strani ima čestih slučajeva sticanja vlasništva u jednom dijelu zemljišta (polovine), kad je obrađivač o svome trošku na zemljištu posadio vinograd. Dok vinograd rodi, vlasnik zemljišta dobiva trećinu ili četvrtinu roda, kad vinograd prestaje roditi, zemljište, koje je bilo oplemenjeno radom obrađivača, dijeli se upola između vlasnika i obrađivača. Drugi odnos nastaje, ako je obrađivač dobivao novčanu nagradu za sadenje vinograda. U tim slučajevima prinos vinograda dijeli se upola između obrađivača i vlasnika. U pravnom smislu četvrti dio prinosa pripada vlasniku zemljišta, četvrti dio novcu, dvije četvrtine radu. Ovaj ključ ne može se smatrati ustanovom staroga prava, nego posljedicom razvojnog stupnja odnosa u agraru, konkretnih odnosa između

količine zemljišta, količine novca i količine slobodnog, raspoloživog i stručnog rada.

Kako su ovi odnosi raznovrsni u konkretnim slučajevima, tako je raznovrsna i podjela dohotka sa zemljišta, podjela naturalnog prinosa. U suštini naturalni prinos dijeli se prema onim osnovnim faktorima: vlasniku zemljišta, vlasniku melioracije i obrađivaču. Vlasnik zemljišta dobija zemljišnu rentu, koja se zove agratik ili teratik i koja je vrlo visoka, jer iznosi čitavu četvrtinu naturalnog prinosa. Ostale tri četvrtine dijele se na pola između vlasnika investicija, odnosno melioracija, i obrađivača, t. j. između kapitala i rada. U procentima otpada tako na vlasništvo zemljišta 25%, na kapital 37¹/₂% i na rad također 37¹/₂% naturalnog prinosa. Rad sudjeluje u ukupnom naturalnom prinosu sa nešto više od jedne trećine i nešto manje od dvije petine. Ali u većini slučajeva ne primjenjuje se ovo pravilo. Ono dolazi do izražaja kad postoji trojni odnos, kad vlasnik zemljišta i vlasnik investicija nisu isto lice. U većini slučajeva oni su isto lice. Tada se naturalni brutto prinos dijeli na pola, t. j. jedna polovina pripada vlasniku vinograda i financijeru, druga polovina obrađivaču. Ima slučajeva, kad je odnos za rad još povoljniji, kad obrađivači dobijaju dvije trećine, a vlasnik samo jednu trećinu. U jednom slučaju, štaviše, kanonik Dobronja daje jedan dio svoje prebende, nešto više od jednog jutra vinograda, na rad tako, da on dobiva jednu petinu, a obrađivač Jurina, sinovac Bratoljuba, četiri petine vina i plodova. Udio rada u naturalnom prinosu penje se u ovom krajnjem najpovoljnijem slučaju na 80%. Ovo raznovrsno procentualno sudjelovanje rada u naturalnom prinosu zemljišta ima nesumnjivo stanovite ekonomske razloge. Neko je zemljište boljega kvaliteta od drugoga, ima bolji položaj prema suncu ili prema moru, tako da je proizvodnost zemljišta veća, i ista količina rada ne stvara iste upotrebne vrijednosti, iste količine dobara istoga kvaliteta. Neki je vinograd stariji, ili ima lozu slabijeg kvaliteta tako, da je proizvodnost rada raznovrsna. Ovim objektivnim ekonomskim razlozima pridružuju se subjektivni: stupanj srodstva, prijateljstvo, susjedstvo, druge koristi, koje vlasnik ili uživatelj zemlje ima od obrađivača, osim onih koje proistječu iz zaključnog ugovora.

Gotovo svi ugovori o zakupu zemljišta odnose se na sađenje ili obrađivanje vinograda. Formalno i u smislu rimskog prava to je zakup, u stvari je napolica ili obrada u dio, jer se uvijek dijeli naturalni produkt. Ali ima po neki rijedak slučaj čistoga novčanog zakupa: izdaje se pod zakup vrt »Vrtal« na 12 godina, s voćkama, uz godišnji novčani otkup od tri livre i po. O odnosu novčanog zakupa prema vrijednosti

zemljišta ne može se stvoriti sasvim siguran zaključak, jer se ne zna veličina ovog konkretnog vrta. Vrtovi na području grada imaju vrlo visoku cijenu. Tržišna cijena takvog jednoga vrta iznosi 60 do 70 livara (u dva slučaja prodaje). Ako su veličine iste, bio bi odnos 3,5 : 60 ili 3,5 : 70, što bi značilo da se visina godišnje novčane rente kreće između 5% i 6% tržišne cijene zemljišta.

Dvije nam pojave u ovim agrarnim odnosima izgledaju značajne. Prva je u tome, da se nigdje ne spominju kmetski odnosi, da se u listinama uopće ne javlja termin kolon. Svi se ugovori zaključuju između pravno jednakih građana. Vlasnik zemljišta uopće ne može raskinuti ugovor, ali može prodati vlasništvo zemljišta ili vinograda. Obradivač nema interesa da raskine ugovor, ali može prodati svoja prava na obradu i koristi od obrade. Dešava se jedno i drugo. Formalne i pravne vezanosti za zemlju po ovim spisima i u ovo vrijeme nema. Izgleda jasno, da u vrijeme, kad rob može postati slobodan, bilo da se sam otkupi, bilo da ga otkupi rodbina (mati, brat, zaručnik), ne može postojati druga pravna vezanost jača i oštrija od ropstva, koja se ne bi mogla razriješiti. Potrebe za vezanošću nema, jer radne snage ima mnogo, ona se nudi neprestano u svim oblicima. Ali bi bilo pogrešno zaključiti, da je ugovor o zakupu ili spolovini (napolici) slobodan ugovor između stranaka, koje imaju jednake stvarne pozicije, kako su one jednake formalno, t. j. u smislu rimskoga prava. Jedna stranka ima već zemlju i novac, druga ima radnu snagu, ali ima malo zemlje ili je uopće nema. U ekonomskom pogledu ugovorne stranke sasvim su nejednake. Kad bi se ovdje razvijala proizvodna sredstva i postojali i drugi izvori života, osim zemlje, isto takovog značaja, onda bi nešto vrijedila formalna pravna jednakost. Ako zemlja ostaje glavna i gotovo isključiva podloga ekonomske egzistencije, vlasnici zemlje i novca postaju monopolisti. Iz svakog pravno slobodnog ugovora nastaje za one, koji nemaju zemlje i novca, odnos zavisnosti. U ugovorima o zakupu postoji početak kolonatskog i kmetskog odnosa.⁶

Drugom upadljivom pojavom ovoga vremena možemo smatrati novčane investicije u podizanju vinograda. Većina ugovora

⁶ Kmetski i kolonatski odnosi mogu u kasnijem razvoju nastati i iz robovskih odnosa. U jednome slučaju 1272. prodaje se neko zemljište skupa sa dva roba (na njemu) Stojana i Curka, ali se cijena za zemljište računa i plaća odvojeno (zemlja 30 livara) a cijena robova računa se odvojeno (oba roba 40 livara). (Trogirski spomenici str. 394). Ovi robovi očigledno su vezani za određeno zemljište koje obrađuju (ovo je već druga njihova transakcija skupa sa zemljištem), i ova vezanost pretvara se kasnije bilo u kmetsku ili kolonatsku vezanost.

o sadenju vinograda sadrži odredbu o novčanoj nagradi, koja se odmah daje sadiocu vinograda (povrh prava kasnije obrade u dio) i koja iznosi redovito 25 solida po vretenu, (t. j. oko 8 livara i 15 solida po današnjem kat. jutru, što odgovara tada vrijednosti jednog vola ili tri krave). Ulaže se novac u podizanje vinograda kao nagrada za rad radnika. (kasnijeg napoličara), da bi se iz toga novca, u dugom roku, izbio još veći novac. Proizvodnja vina vrši se na komercijalnoj podlozi. novac postaje kapital, koji se ulaže u zemljišne investicije, u melioracije (oplemenjenje) zemljišta radi postizavanja većeg novčanog prihoda, zemljišne rente uopće (ako se radi o zemljištu, koje prije toga nije nosilo nikakvu rentu), ili veće zemljišne rente. Spekulacija s takvim financiranjem sadenja vinograda vrši se na veliko. U jednoj godini jedan vlasnik zaključuje jednak ugovor o sadenju s novčanim investicijama sa šest ili sedam raznih obrađivača na razmjerno velikim površinama.

Vinogradarski radovi, koji se stavljaju u zadatak obrađivačima, ovi su: zasadićvanje loze (ako su preuzeli i sadenje vinograda), jedno obrezivanje godišnje, okopavanje dva puta, pljevljenje i čišćenje od korova i obiranje grožđa (berba). Sav ovaj posao radi se rukom. Čokoti se ne vezuju, loza se ne koča. Nije ipak vjerojatno, da je stara, jaka loza s dugim mladicama (glavama) ostavljena samo tako, da grozdovi padaju na zemlju. Uz sadenje vinograda uvijek se ugovara i obavlja sadenje stabala. Ova su stabla ili voće (»dobra drveća«, t. j. plemenito voće) ili obična stabla. Od voćaka, koje se sade u vinogradu, navode se samo smokve i jabuke, jabuke više nego smokve. Masline se spominju rijetko i ne spominju se uopće u vezi sa sadenjem vinograda. Povezivanje sadnje vinograda i drveća nije, može biti, izazvano samo težnjom za povećanjem prinosa voćnim stablima. Drveće je možda i ovdje jedan dio vinogradarske tehnike. Loza se penje uz drvo u visinu, osobito uz drvo, koje nije osobito lisnato, korijen loze zbog toga duže traje, loza rodi mnogo više, i na visini grozdovi bolje sazrijevaju. Sistem loznice (penjanje loze uz drvo) bio je prilično odomaćen kod stare loze, koja se nije cijepila, i u kasnijim vremenima.

3. Koncentracija vlasništva zemlje i bogatstva u crkvenim rukama

Vrlo je teško sigurno procijeniti broj stanovništva Trogira samo na temelju ovih fragmentarnih podataka. Od devet oporuka muškaraća g. 1272. svi su ostavitelji imali da ostave nekretnine, novac i stoku. Isto tako i žene. Bilo bi odviše samovoljno pokušati rekonstruirati broj

stanovništva na temelju broja oporuka imućnijih muškaraca ili na temelju onih sedam emancipacija sinova izvršenih iste godine, koji su počeli zarađivati za svoj račun. Umirali su i sasvim mladi muškarci, jedan je ostavljao imanje ocu, drugi je govorio o malenoj djeci i mogućnosti da mu žena rodi dijete poslije njegove smrti. Ne možemo pogotovu znati, kakav je bio odnos između broja stanovništva i smrtnosti i napose smrtnosti staraca. Ako pretpostavimo da umiru 3—4 muška starca godišnje na svakih 1000 stanovnika, dobili bismo stanovništvo od oko 2000 ljudi, koji nešto posjeduju i sastavljaju testamenat. Kako ima mnogo više obrađivača, nego vlasnika zemljišta, a u oporuci se nigdje ne spominju ostavljanja prava na obrađivanje vinograda, možemo zaključiti, da je bio dosta velik dio stanovništva grada, koji uopće nije pravio oporuku i da je isto tako bio velik dio stanovništva, koji je obrađivao gradsku zemlju, ali nije stanovao u gradu, nego na selu; u gradu je vršio samo one pravne poslove, koje je morao vršiti, jer su to bili ugovori s građanima, a na selu i u svome gospodarskom životu nije se upravljao ustanovama gradskog rimskog prava nego svojim narodnim (t. j. tada rodovskim) pravom rodovskih kolektiva. Uzevši u obzir i trgovce, obrtnike, mornare, ribare, slugе, služavke, robove, mnoštvo malih ljudi, koji nisu imali zašto praviti oporuke, ili nisu oporuci pridavali važnost, ili su bili skorašnji doseljenici sa sela, koji su došli s drugim pravnim pojmovima i nisu se znali ophoditi pred gradskim pravnicima, možemo pretpostaviti, da je broj stanovnika grada, koji nisu pravili pismene oporuke bio veći od onoga, koji ju je pravio pred notarom. Tako bismo došli do broja stanovnika grada od oko četiri tisuće ili nešto više. Možda ćemo naknadno, objavljivanjem novih dokumenata, doći do sigurnijih uporišta za ustanovljivanje broja stanovništva.

Neko sigurnije ustanovljivanje broja stanovništva potrebno je za određivanje čitavog niza kvantitativnih relacija (razmjerna razvijenost obrta, trgovine, neslobodnih ljudi prema slobodnima i t. d.) i osobito odnosa između crkava, crkvenih lica, crkvene zemlje, samostana prema broju stanovništva.

U to vrijeme postoji u Trogiru biskup, veliki broj crkava s kanoinicima i svećenicima, uživaocima crkvene zemlje. Samo oko glavne crkve sv. Lovre ima 1272. deset kanonika koji su zabilježeni u spisima: Kazoti, Mihovil i Mavrov Strizenin, Martin Bodin, Vid Dragonjin (Vitalis Dragonne), Bogdan, Nikola Kalende, Bertoša (Bertosceus), Formin Vida Goce (Gocci), Marko i Mihovil sin Černe Kerina (Micael Cerni Kerinne). Postoji još crkva sv. Jurja s posebnim prebendama, a spo-

minju se i neke druge manje crkve, Danilova (S. Danielis), Todorova (S. Theodori), Andrijina (S. Andraeac), ali se njihov ekonomski značaj ne vidi. Uz ove crkve postoji pet samostana, tri muška i dva ženska. Crkve i samostani samostalne su ekonomske jedinice, koje stiču zemlju, zgrade i novac, samostani uz to još i stoku. Crkveni funkcionari (biskupi, kanonici, svećenici, opati, fratri, opaticce) stiču opet, sve to za svoj posebni osobni račun. Nije od značaja samo frekventnost (veliki broj) kanonika, svećenika i fratara, nego i pravni položaj crkve i osobito biskupa. Trogir nije samo biskupski grad, nego, kao i drugi dalmatinski gradovi, u kojima postoji biskupija, on je u velikoj mjeri grad biskupov. Biskup se ponaša i postupa kao gospodar grada. Velike i važne odluke donose se u crkvi, gradska skupština skuplja se u crkvi na glas zvona, u crkvi se vrše i izbori (čini se, per aclamationem), a u crkvi se sastavljaju i važni notarski spisi.

Crkve i samostani kao ustanove i pravna lica stiču zemlju i vrše koncentraciju zemljišnog vlasništva. Čitavo ostalo privatno vlasništvo pojedinaca, zemljišnih posjednika i trgovaca dijeli se po načelima rimskog prava, drobi se i rastače, ali kod svake smrti i svake oporuke jedan dio toga vlasništva prelazi na crkvu i tu se više ne dijeli i ne cjeplka. Kad umire jedna žena (Rada kći Vrtonje) bez nasljednika, ostavlja crkvi čitavo imanje. Kuća se ima prodati, za dobiveni novac kupiti zemlja, zemlja ostaje crkvi. U g. 1272. umro je bogati patricij Luka Petrov Lukin. On je ostavio »za dušu« 100 livara, zatim povrh toga trima samostanima po sto ovaca, četvrtom dvadeset livara, propovjednicima (opet redu) pet livara, splitskim fratrima 30 livara, opatu Ljubiši na Šolti 10 livara, samostanima u Zadru i dalje redom raznim crkvenim ustanovama još 162 livre, posebno još za školovanje jednog popa, njemu nekog dragog dječaka, ili ukupno (bez neodredenog iznosa za školovanje) ostavio je crkvi, samostanima i svećenicima 477 livara. Tako se akumulirana imovina velikog posjednika, stočara i vinogradara (od vina je dobio iste godine 92 livre) rasipala, a crkvena se imovina skupljala. Iznos koji je ovim putem prelazio samo u jednom slučaju na crkvu, bio je ogroman u ono vrijeme, kad se doživotni rad mladog roba mogao kupiti za 20 livara ili kad je jedna krava stajala 3 livre. Samostan Sv. Ivana u Trogiru nije dobio samo Lukinih 100 ovaca, koje mu je on ostavio, nego je iz njegove zaostavštine kupio još 26 krava i tri vola, jer ih braća i sestre, koje su imale prednost kupovine, nisu mogli ili nisu htjeli kupiti. Ako vlasnici zemlje umiru bez nasljednika, velik dio zemlje ili i čitavu zemlju ili kuće ostavljaju crkvi. Crkveni sporovi, t. j. sporovi između biskupa i samostana,

biskupa i grada i biskupa i nadbiskupa, koji se tu spominju, gotovo uvijek imaju ekonomsku podlogu, do njih dolazi radi podjele prihoda, davanja prebendi, namještenja kandidata jedne ili druge stranke, koje je vezano s koristima. neposrednima ili posrednima za one, koji odlučuju o postavljenju.

Nadbiskup (splitski), trogirski biskup i kanonici javljaju se kao ljudi novca, koji novac imaju i novac pozajmljuju, koji za svoj račun kupuju ili prodaju. Trogirski biskup pozajmljuje mletačkom trgovcu 120 livara na šest mjeseci i dobiva obveznicu u prisutnosti oko deset svjedoka, od kojih su dvojica kanonici i jedan fratar. U isto vrijeme jedan od svjedoka, kanonik Bogdan, pozajmljuje od biskupa 18 livara i izdaje mu obveznicu pred svjedocima. Nije vjerojatno, da crkveni magnati pozajmljuju novac bez koristi za sebe. Crkva tada brani uzimanje ma kakve kamate, i kamati se ne stavljaju direktno i posebno u tekst obveznice, nego se unose u ukupni iznos obligacione sume. I pored zabrana crkveni dostojanstvenici bave se lihvom. Obveza, koja se krije pod formulom rimskog prava kao dug za zajam, koji se po pravu ima vratiti, nije uopće morala nastati od zajma, nego od ma kakvih poslova, koji su se vršili između ugovarača, koji poslovi ostaju tajna između njih i dobivaju u pismenoj obvezi oblik dužnog iznosa. Kanonici u Trogiru dolaze iz bogatih kuća i povezani su s njima, iako ponekad, iz osobnih interesa, vode parnice s rodacima. Jedan kanonik kupuje za svoj račun zemlju za 800 livara, što je jedna od najvećih izvršenih kupovina u to vrijeme, plaća je i brzo zatim opet prodaje.

God. 1272. samostan Male braće prodaje kuće i mjesta u gradu za 1500 livara radi zidanja nove samostanske zgrade. Prodaja je izvršena na temelju punomoći, koju je izdao ministar reda.

Samostani imaju svoje samostalne velike ekonomije s većim stadima ovaca, krava, goveda, nego što ih imaju drugi. U samostanima rade fratri i laici. Samostan prima ne samo mlade ljude već i oženjene muškarce i udate žene, kojima biskup razvrgava brak i koji polažu prisegu, da će živjeti u čistoći, i tako ulaze »u zajednicu manastira«. U radnoj snazi, u poljoprivrednim radnicima, u pastirima ne postoji nedostatak. Ljudi rado ulaze u samostan, u kome su lično sigurni, ekonomski opskrbljeni i siti. Uz zemlju, koju samostani obrađuju u vlastitoj režiji, uz vlastitu razgranatiju ekonomiju, koja ima velikoposjednički karakter i nosi neke oznake stare rimske familiae rusticae kao ekonomske jedinice s unutrašnjom podjelom rada (ratari, vinogradari,

pastiri, kovači, cipelari, krojači, kuhari itd.), samostani imaju i zemlju na spolovinu (napolica, obrada u dio) i u zakupu, pod općim zakupnim uvjetima, koji se primjenjuju u mjestu. Tako nastaje oko samostana, crkve ili biskupije dvostruki odnos vezanosti: najamni odnos u okviru samostalne ekonomije i spolovinski (napoličarski) odnos, u kome obradivač u svojoj režiji obrađuje crkvenu zemlju. Prema objavljenim dokumentima, ovaj posljednji odnos djelomično je prirodni, djelomično novčani, ali uvijek ugovorni. Kod obrade vinograda ugovor obično traje, dok traje vinograd. Iz dokumenata se ne vidi postojanje formalnog podaničkog kmetskog odnosa ni kod crkvenih posjeda. Isto tako se ne vidi, da crkva i samostani imaju robova. Odnos ljudi u samostanu, koji rade, ima neke sličnosti s robovskim i kmetskim odnosom: oni su položili i kao laici zavjet doživotne pripadnosti samostanu, vezani su za samostan, položili su prisegu absolutne poslušnosti, iako nisu postali svećenici.

Samostani u ekonomskom pogledu pripadaju svome redu, ali u vjerskom pogledu podvrgnuti su biskupu. U jednom sukobu biskup je zabranio pokapanje mrtvaca na jednom samostanskom groblju. Opat samostana i predstavnici grada tužili su biskupa papi. Protiv biskupa vršena je papinska istraga, ali je on ostao. Predstavnici gradskih patricija, tutori jedne crkve, traže da biskup postavi na upražnjenu crkvenu prebendu njihova čovjeka, Trogiranina. Biskup odugovlači (prvo kaže, da je toliko potresen smrću prethodnika, da ne može govoriti o popunjavanju mjesta), kasnije odbija s motivacijom, da je to mjesto već dao drugome. U cjelini biskup nastupa prema vrhovima gradske plemenštine s visoka, odlučno, resko i nepopustljivo, kao pravi apsolutni gospodar, sjedinjenje njegove vjerske političke i ekonomske moći čini ga jačim od grada, građana i gradske uprave, on je po svoj prilici tuđin (Kolomban, što pozajmljuje novac Mlečaninu, po Strohalu potječe s Raba), njegova vlast je velika. On sudi kanoniku u privatnom pravnom sporu (sestra tuži svoga brata kanonika biskupu radi uzurpacije njenoga dijela nasljedstva) i rješava spor na štetu kanonika. U notarskim knjigama ime biskupovo spominje se odmah iza imena ugarskoga kralja, a ispred imena gradskog načelnika i sudaca grada. Ban se uopće ne spominje kao vlast. Biskupova vlast jača je od gradske i po tome što je stalna i trajna. Gradski suci mijenjaju se tada dva puta godišnje, biskup ostaje neprestano (ovaj malo prije navedeni biskup vlada u Trogiru pune 23 godine).

4. Poslovni odnosi i ekonomske oznake trgovine i pomorstva

Trogirani su u prvom redu stočari, zatim obrađivači zemlje, vinaradi i vrtlari, pa najzad ribari, mornari, obrtnici i trgovci. U gradu postoji riblja ulica, suci (ili konzuli, kako se ponekad zovu, koji predstavljaju glavni izvršni odbor grada) imaju uz svoje novčane prihode još i dio od svake ribe, koja se iznese na tržište za svoje potrebe. Trogirani plove duž čitave obale Jadrana, ulaze u Neretvu, dolaze u Senj i u Pulu, prodaju vunu i kožu u Ankonu, trguju s Venecijom, Bračom, Hvarom i Šoltom, a veliki njihovi brodovi izlaze iz Jadranskog mora u Sredozemno, zajedno sa Zadranima stvaraju veliku trgovačko-pomorsku kompaniju. U sve ove krajeve odnose oni nešto od trogirске robe. Iz svih krajeva donose također robu u Trogir. Trovci imaju radnje u gradu, stalne dućane i štacune s dosta velikim izborom robe i dragocjenom i rijetkom robom. Šteta za pokradenu robu u jednom dućanu, koju plaća otac provalnika, iznosi podrugu stotinu livara. Roba se kreće ne samo po moru i preko mora, nego i u unutrašnjost, u »Slavoniju« (kako se čitavo zaleđe nazivalo).

Trgovina na moru, krađa i gusarstvo tijesno su povezani. Ako krađa uspije, postaje trgovina, ako ne uspije, dolazi do tužbe i odštete. Šibenčani krađu na Braču (1272.) odjednom 65 ovaca, ali su uhvaćeni; krađu i Trogirani. Krađe i otmice su organizirane, i u njima sudjeluje brod i više ljudi. Zato žive gradovi u zavadi i zato lade svih gradova ne smiju svraćati u sve luke. U g. 1272. plaća se odšteta za deset slučajeva krađe, od kojih je jedna pohara dućana, dvije krađe konja, tri krađe volova, jedna krađa ovaca, jedna otmica čovjeka i prodaja u ropstvo. To je točno isti broj kao i broj osnovnih trgovačkih i pomorskih kompanija, ma da se ne radi o istim ljudima. Razumije se, da nisu sve krađe otkrivene, niti svi krivci uglavljeni. Ovi zapisci sadrže samo one krađe, koje su dokazane i gdje su krivci ili njihova rodbina osuđeni na plaćanje odštete i odštetu su već platili ili su za nju izdali pismenu obligaciju. Ali i ovako veliki broj uglavljenih krađa u jednoj godini pokazuje, u kojoj se mjeri otimanje smatra općim načinom sticanja. Iste g. 1272. biskup Henrik, rodom iz Padove, biskup Kefalonije i Jacenta, došao je sam pred trogirski sud i izjavio, da je bio opljačkan na putu od bana Stanoja i Saracena, gusara iz Omiša i njihovih drugova, i da su sve stvari, što su oni uzeli na brodu, osim stvari, koje su već vratili nekom mletačkom notaru, i tri velika novca, koja su pripadala prevozniku, bile njegove. Zašto biskup ovdje pod prisegom protokolarno tvrdi, da ne će nikad tražiti natrag otete stvari,

nititi podizati tužbe za njih, i da otimače i gusare ne će činiti odgovornima za otimačinu, a da ipak izričito ne navodi, da su mu stvari vratili, kako bi po pravnoj formuli morao navesti, da ih je primio? Možda je to od njega traženo, možda je to proisticalo iz straha, da mu se drugi put ne desi gore, jer je otimač bio jak (ban i gusar je isto lice), a on mu se već u nečemu drugome zamjerio.

Odnosi u trgovini i pomorskoj plovidbi imaju neku sličnost s odnosima u poljoprivredi, ali u pomorstvu nema potvrde o radu robova. Trgovačke i pomorske kompanije osnivaju se po načelima rimskoga prava o kompanijama. Skoro sve vrste udruživanja u cilju zarade, obuhvaćene u rimskom pravu, javljaju se i u Trogiru. Kako je novac rijedak, a trgovina i plovidba opasna, ljudi se udružuju da rade zajednički i lakše podnesu rizik. Pravilo je da kapital radi na trećinu. Ako financira posao financijer (rentijer, lihvar), koji ne sudjeluje direktno u radu, on sudjeluje i u dobiti i u riziku sa trećinom. Oni koji rade bez svoga novca odnosno rade s tuđim novcem, snose dvije trećine rizika, t. j. ako novac (roba) propadne, financijer naplaćuje od njih dvije trećine uloženog kapitala.

Ako su u kompaniji dva drugara, koji su uložili jednake količine novca ili robe, i rizik i dobit dijele se upola. Najveća kompanija, koja se spominje, to je kompanija Dese Dujmova Griziboba (de Morcegafiba) i Jula Pluži-ja (imena su iskrivljena od notara, i osobito je nesigurna ortografija za c, č, é, ž, š, đ i dž, tako da se ovaj Pluži javlja i kao Plugi, Plusi, Ploci, ali uvijek je Julla. i mogao bi mirno biti i običan naš Đuro Ploča). Ona traje već nekoliko godina. Njihova kompanija približava se tipu rimske zajednice svih dobara (societas omnium bonorum), ali se ne pokriva potpuno s njime. U stvari, to je ogromno poljoprivredno, stočarsko, vinogradarsko, pomorsko i trgovačko spekulativno poduzeće. Oni imaju svaki za sebe izvan toga poduzeća još neke vinograde, zemljišta i kuće za stanovanje.

Ovo društvo napravilo je početkom svibnja 1272. neke vrste inventar i bilancu investicija i zajedničkih poslova. Cjelokupna vrijednost zajedničke imovine kompanije ustanovljena je sa 6.800 mletačkih livara, koja bi vrijednost, računajući je u stoci, otprilike odgovarala iznosu od četiri do pet milijuna dinara vrijednosti 1937/39. Kompanija ima zajedničke manje i veće trgovačke brodove, dućan i skladište robe u Trogiru, potraživanja u novcu, gotov novac, sudjelovanje kapitalom i robom u drugim kompanijama. Kompanija uz to ima dva tora ovaca sa 2.000 ovaca na Pasiki, pašnjake, vinograd na Lokvini, dva zemljišta kupljena od općine, na kojima je kompanija

zajednički posadila vinograde, još jedan zajednički komad zemljišta i još jednu konobu. Bilo bi teško, na temelju ovakvog popisa sigurno procijeniti njihov robni promet ili broj i veličinu njihovih brodova. Vrijednost ovaca iznosila je 1.000 livara; to je jedino, što se može pozitivno odrediti. Ostalih 5.800 livara otpadalo je na sve drugo: na zemlje, vinograde, robu u dućanu, gotov novac i obligacije. Ne ćemo pretjerati, ako ustvrdimo, da najveći dio ove imovine (5.800) nije bio u zemlji, ni u brodovima, ni u robi, nego u gotovu novcu i obligacijama. Kad je umro jedan drugi Pluži (ne navedeni ortak), Desa Dujmov Grizibob (de Morcegafaba) isplatio je u listopadu 1272. izvršiocima oporuke toga Plužija 1600 Plužinih livara, koje je imao kod sebe, dajući obvezu na zaostatak od 360 livara. Toliko je gotovine imao kod sebe. Ovi zemljišni rentijeri bili su više lihvari i spekulanti, nego trgovci, koji promeću robu. Oni su trgovali robom, ali i u toj trgovini igra primarnu ulogu obligacija kao sredstvo lihvarskoga robnog kredita.

Oba ortaka stanovala su u Trogiru, nisu plovila, bar u ovo vrijeme. Sjedila su oba u dućanu i spekulirala. Oni su vodili neke poslovne knjige i uzajamno su se kontrolirali. Trgovina njihova s unutrašnjošću nije bila velika i nije se vodila direktno preko njihova poduzeća: oni su imali neke zajedničke brodove, veće i manje, svakako više brodova raznih veličina, i robu, ali nisu imali zajedničke konje, goveda, magarce ili kola za kopneni prevoz. Kad su trgovali s unutrašnjošću suhim putem, obavljali su ovu trgovinu preko drugih, kojima su davali samo robne kredite. O tome, da su to bili grosisti i detaljisti, nema nikakve sumnje. Držanje više brodova služilo je trgovini na veliko, isto kao i držanje skladišta. Jedan Splitsanin kupuje od njih u dva maha velike količine užeta i ribarskih mreža za ukupno 114 livara u roku od tri mjeseca. U tome poslu oni su bili trgovci na veliko i za Split; prodaju na vjeresiju tekstil, sukno i fustanj trgovcima i potrošačima.

Nagomilavanje poslova, koncentracija poslova i akumulacija kapitala daju njihovu poduzeću neki monopolni položaj. Oni su grosisti, financijeri, brodovlasnici, zemljoposjednici za rentu i profit (podizanje vinograda). Oni kupuju na veliko tude ovce, ovnove, škopce, koze, vino. Oni financiraju druge okazionalne poslove i snabdijevaju ih robom. Njihova kompanija postaje tako neke vrste utjecajna financijska kompanija, o kojima druge ovise. Oni daju i potrošne kredite i pozajmljuju novac. Tko treba novaca ili robe, obraća se njima. Oni daju robne kredite pojedincima, daju novčane zajmove, kupuju zemlju i vinograde. Njihov dućan je usred grada, u njemu i pred njime sastaju

se suci, zaključuju se poslovi, prave se ugovori. Oni su sami često kontrahenti, često su svjedoci drugima, Desa je čak tumač.

Zadovoljni svojim vlastitim uspjesima, zadovoljni jedan s drugim, oni produžuju trajanje svoje kompanije 1. svibnja 1272. na dalje četiri godine.

Ali takva kompanija spominje se tada samo jedna. Sve ostale ograničavaju se na jedan poduhvat, na jedan posao, na kraći rok. Uloženi kapitali su manji, više se puta kreću tek oko jedne stotine livara ili još manje.

Od posebnog interesa je jedna pomorsko-trgovačka kompanija, koja raspolaže jedva s jednom petinom kapitala navedene velike kompanije, ali ima mnogo složeniju i za to vrijeme možda više tipičnu organizaciju, u kojoj se vidi, kako u složenom poslu pomorske trgovine sudjeluju trgovački kapital, brod (pomorski kapital) i rad. Na početku 1272. stvara se kompanija od 12 članova. Članovi unose u društvo brod (u vrijednosti od 600 livara) i obrtni kapital od 600 livara. Vrijednost broda nije izričito navedena, nju smo deducirali iz ugovora o podjeli dobiti, naime: da u dobiti sudjeluje brod s jednom trećinom, novac (600 livara) s drugom trećinom, rad sudioničara s trećom trećinom. Svih 12 sudioničara sudjeluje u dobiti, ali svi ne plove. Jedan od njih je lihvar trogirski, tumač i zatim sudac. On je financijer, možda je on trgovac i povjerenik društva u Trogiru.

Što je dobit društva? To je ono, što ostaje, pošto se podmire tekući izdaci za prehranu posade i plaće mornara. Sudioničari plove, ali ne svi i ne sami; oni imaju na brodu još šest mornara i dva radnika (sluge). Plaća mornara i radnika i hrana za sve plaća se iz tekućih prihoda poslovanja, a dobit je ono što ostane. Treći dio dobiti, koji još ostaje, pošto se dva dijela dadu brodu i kapitalu, dijeli se između svih 12 članova društva, kao nagrada za njihov rad, na ravnih 12 dijelova. Sudioničari, koji ne plove, obavljaju možda u Trogiru korisne i unosne funkcije za društvo, ili su dioničari, koji ne plove, jedini financijeri (za onih 600 livara), i udio kapitala u dobiti povećava se još njihovim dijelovima sudioničara. Vlasnik broda, koji ulazi u društvo, porijeklom je Zadrani. Vrijeme trajanja kompanije nije ugovoreno.

Sve su kompanije više ili manje okazionalne, za kraće vrijeme, za jedan posao, s malo kapitala. Od interesa je, da po rimskom pravu stvaraju društvo čak otac i sin sami, ugovarajući dobit na jednake dijelove i vrijeme trajanja od tri godine. Oni ne uzimaju ortake s kapitalom nego zajednički zaključuju zajam, da dođu do obrtnog kapitala (40 livara). God. 1273. osnovana je jedna veća kompanija, ali

samo od dva ortaka: jedan je uložio 1.500 livara, drugi mu je dao obveznicu na trećinu ovog iznosa. Oba trguju zajednički na kopnu i na moru, ali dobit se dijeli prema kapitalu (dvije trećine i jedna trećina).

Ima jedna okazionalna kompanija od dva ortaka, koja spekulira nekretninama. To je ona, koja je otkupila od fratara Male braće najedamput veliki broj kuća, kućica i mjesta u gradu za 1.500 livara. Postojanje ovakve kompanije daje nam povoda za zaključak, da se grad u to vrijeme širi, da seosko stanovništvo iz pozadine i obrtnici iz Italije grnu u grad, da grad ekonomski jača i da se razvija. Zbog toga povećava se vrijednost nekretnina, one se mogu skuplje prodati, one se mogu unosno izdavati i u zakup.

U dva slučaja javljaju se obrtnici kao članovi takve okazionalne kompanije: jedamput krojač, drugi put cipelar, ali i tada u sasvim malom obujmu i s malim iznosom. Očevidno je da veći kapitali, koji su ulagani u trgovačke kompanije, nisu stečeni radom u proizvodnji ili preradi. Prve veće kapitale stvorila je sila, prinuda, zemljišni monopol, zemljišna renta i otimačina. Jedan od većih zaključenih poslova, koji se ovdje navode, jeste kupovina od bana Stjepana 630 ovaca po razmjerno niskoj cijeni od 8 i po solida, koje je kupio Luka Matov Lukin, a financirala ga je spomenuta velika kompanija.

Od interesa je, da u to vrijeme pojam trgovca kao posebne profesije još uvijek ne postoji. Postoje obrtnici, koji se izričito navode kao posebna zanimanja, oni su majstori, magistri i profesionalni postrukama: zidari, (kod zidanja gradskog zida nabraja ih se najedamput po imenu deset), kovači, stolari, brodograditelji, (kalafati), zlatari, cipelari, krojači, krznari (kožušari), spominju se i dva brijača. Jakov i Obrad (ovaj posljednji uvijek je blizu pijace i uzima se često za svjedoka), jedan mlinar (mlin na vodu na jezeru) jedan mesar, — ali trgovac, mercator, negotiator kao pojam i profesija još ne postoji.⁷ A postoje trgovina, trgovački dućan, trgovačka roba i t. d. Veliki trgovački ortakluk je — osim lihvarskih, trgovačkih i pomorskih poslova, koje još uvijek obavlja — i kompanija zemljišnih posjednika, stočara i vinogradara. Upravo 1272. oba ortaka ulažu novac u nove vinograde i u zemlju.

Ima malo podataka o uvozu, t. j. o robi, koja se uvozi. Sigurno je, da se uvozi čoja (sukno) i fustanj (porhet), užad i mreža i konac. Vje-

⁷ U notarskim spisima u ovoj knjizi trgovac se ne spominje ni jedamput. U slijedećim notarskim knjizama (Trogirski spomenici II) notari spominju na tri mjesta naziv mercator, u jednom slučaju, Jula Plužija, za posao i djelatnost, koju prvi notari tako ne zovu.

rojatno i sô i pšenica, ali o tome nema ni dokaza ni podataka; sô se prodaje u Trogiru, ali ne vidi se, odakle je. Za procjenu mogućnosti porasta akumulacije bilo bi potrebno znati artikle i količinu uvoza. Daje se u zakup uvozna carina; zakup se dobija po svoj prilici na licitaciji, jer se dalje daje u podzakup. Ovaj je podzakup za jednu godinu dana dosta visok i iznosi 450 livara. Dražbe i licitacije postoje; na dražbama prodaju se i nekretnine za dug, a postoji i funkcija sudskog izvršitelja. Akumulacija još uvijek nastaje u prvom redu od izvoza, a izvoz pretežno od rada stočara i vinogradara i akumulacije naturalnih dobara u rukama vlasnika zemljišnih monopola. Akumulacija ima granice u agrarnoj bazi uske i neposredne pozadine Trogira. Trgovina u Trogiru nije našla kupaca jače kupovne snage u daljoj pozadini. Kad budemo raspolagali građom, koja će se odnositi na nekoliko stoljeća, a ne samo na nekoliko godina, bit će lakše protumačiti zašto akumulacija, koja je dovedena do stanovite visine, nije napredovala i dalje. Vrijeme ovog ekonomskog zbivanja još je gotovo za dvjesta godina udaljeno od blizine Turaka, i ekonomski odnosi mogu se objašnjavati bez upletanja ovog općeg razloga, koji kasnije nastupa. Iz dosadašnje dokumentacije ne vidi se, u kojoj mjeri trgovina nastaje kao funkcija unovčavanja produkata zemljišne rente sa crkvenih i samostanskih imanja. U jednom trenutku biskup prodaje 155 jagnjadi (u srpnju). Sigurno je to samo jedan dio ploda biskupovih ovaca, i već kao dio, koji se prodaje kasno i sastoji se samo od muške jagnjadi. pokazuje bogatstvo biskupovo u ovcama. Funkcija trgovine, da vrši kupovinu i prodaju proizvoda crkvenih dobara, već postoji, ali ona dolazi slabije do izražaja u notarskim spisima za gotovo. Utjecaj crkve i utjecaj rimskog prava, svaki svojim posebnim učinkom, razbijaju već stvorenu akumulaciju, ruše koncentraciju. Crkva je utjecajna, mnogobrojne su njene ustanove i njihovi funkcioneri, sve se to nameće, traži i očekuje darove za spas duše. Trogirski bogataš u oporuci dariva ne samo sve trogirске crkve, samostane i biskupe, nego i samostane u Splitu, u Zadru, na Šolti. Tako od svake akumulacije crkva nekoliko puta uzima svoj velik dio, sve dok akumulirana imovina traje. Imovina se stiče i otima, a istovremeno se smatra grijehom. U jednom slučaju muž krade fratre, a žena ga testamentarno prokazuje i vraća samostanu ukradene kablove žita.

Rimsko pravo svojim načelom jednakosti djece u naslijeđu rastače velike imovine na velik broj jednakih dijelova. Ali ipak akumulacija i tada počinje neprestano od stanovitih početaka, a ne ni od čega. Jedamput se ostatak imovine, koji ne ide fratrima, dijeli na pet ravnih

dijelova, jedamput se jedna kuća dijeli u naturi na četiri dijela, sa četiri stana, četiri ulaza i četiri stubišta. Dalji uspon akumulacije ovisi o veličini naslijeđenih dijelova i mogućnostima priliva nove stoke i nove radne snage iz pozadine.

5. Cijene

U Trogiru se u to vrijeme kao novčana jedinica primjenjuje mletačka livra, koja se sastoji od dvadeset malih solida. Svi spisi, koji predstavljaju prenos vrijednosti ili obveze, odnose se na livre i solide. Jedamput ili dvaput spominje se veliki mletački solid, isto tako dva-puta perper, — ali općenito su svi novčani odnosi izraženi u livrama i njenim solidima. Isto tako se kao mjerilo odnosa između dobara, rada i usluga neprestano uvodi novac. U dva ili tri slučaja, osobito kod oslobađanja roba, plaća se novcem i ječmom. Općenita primjena iste novčane jedinice olakšava uspoređivanje cijena. Ali je ovo uspoređivanje otežano time, što se u tim spisima glavna pozornost posvećuje visini obveze, a ne odnosu između količine robe i obveze. Iz obveze, da se nekome duguje za vino 70 livara, znamo, koliko je stanovito lice primilo ili imalo primiti za vino, a ne pošto je bilo vino. Drugu poteškoću predstavljaju cijene zemljišta, vinograda, parcela, kuća, kućica. Tu su navedene cijene, ali su one raznovrsne za istu površinu zemljišta prema kvaliteti, kulturi, položaju i osobito udaljenosti od grada. Što je bliže gradu, plod je sigurniji i cijena je zemlje viša.

1. Stoka.

1 konj	18, 20 i 28 livara
1 vol	7, 8 i 9 livara
1 krava	3 livre
1 ovca	9 i 10 solida
1 škopac	16 solida
1 jagnje	5 solida (ljeti)

Cijena magaradi ne navodi se. Perad se uopće ne spominje.

2. Rad i usluge.

Zidanje jednog hvata gradskog zida stoji 7 livara (uračunavajući u cijenu i sav građevni materijal).

Godišnja plaća gradskih čuvara iznosi 13 livara i 6 solida.

Majstor Jakov kaligraf dobiva 22 livre i pet solida za to, što ispisuje čitav misal rukom za samostan u Splitu na njegovu papiru »dobrim pismom« od početka do kraja.

Godišnja je plaća gradskog suca u Šibeniku 100 livara, povrh toga stan i dio svake ribe.

Sluge i služavke služe ponekad samo za hranu. odijelo i obuću, ponekad dobivaju 2 ili 3 solida godišnje, ponekad malo više.

Za 1000 misa plaća se 50 livara.

3. Cijene robova.

Dječak, koji je rob, prodaje se za 11 livara.

Robinja se oslobađa ili prodaje za 18, 20, 22, 30 i 40 livara.

Rob se prodaje ili oslobađa za 20 i 25 livara.

Robinja i rob, žena i muž, oslobođeni su za 30 livara.

Robinja sa dva sina i jednom kćeri oslobođena je za 50 livara.

4. Roba.

1 kablič⁸ (galeta, goleda) vina 4 i po solida, 5, 5 i po solida.

1 centenarij soli 22 i po livre;

1 tunika 5 livara;

1 volovska koža (vjerojatno činjena) 36 solida;

1 ovčija koža 1 solid;

1 lakat sukna 35 solida;

1 komad fustanja 3 livre;

1 greda, duga deset lakata, 7 i po solida.

5. Zemljište.

1 vreteno zemljišta bez druge naznake: u dva slučaja po 12 solida, nadalje 14 solida, 1, 1 i četvrt, 1 i po, 2, 2 i jedna trećina, 2 i po, 3, 4, 5, 5 i po, 6, 8, 11 i po livara;

⁸ Nismo mogli sigurno ustanoviti, što predstavlja »galeta«. Ne izgleda nam vjerojatno, da je to kasniji »galon«, jer bi u tome slučaju vino bilo strahovito skupo, t. j. solid litra ili deset litara vina jedna ovca. Više smo skloni vjerovati, da je »galeta« i »goleta« istarska »golodo« i »golida«, termin uobičajen u južnoj i zapadnoj Istri za kablič, koji drži 10—12 litara, ali i za kabao od 25—35 litara. To bi odgovaralo i rumunjskoj mjeri za kabao (galeata) koji iznosi 25 litara. Ako uzmemo kabao od 12 litara, tada je cijena još uvijek vrlo visoka, litar dolazi na pola solida, odnosno hektolitar na 2½ livre ili 5 ovaca. Ako uzmemo kabao od 25 litara, dolazio bi litar vina na oko ¼ solida i hektolitar vina na 1 livru i pet solida odnosno vrijednost od dvije i po ovce. Ekonomski je važno ustanoviti točnu cijenu vina, da bi se moglo ocijeniti u kojoj je mjeri vino na tržištu rijetko visoke cijene i prema tome značajan izvor akumulacije s obzirom na veliku zahuktalost u sađenju vinograda u to vrijeme.

1 vreteno vinograda sa zemljom, 2 livre, 3 livre i 16 solida, 4 livre i 8 solida, 7, 10, 11, 18, 20 livara; -

1 vreteno vinograda na tuđem zemljištu 2, 5, 7 livara;

1 vrt (pola vretena) s vočkama 70 livara;

1 vrt bez naznake veličine 60 livara.

6. Kućica i koliba: jedna kućica (ili koliba) 10, jedna 13 livara.

7. Kuća za stanovanje 24, 60, 70, 85, 120, 130, 165, 230, 600 livara; dućan 120, 130 livara.

8. Zakup kuće: na devet godina za 18 livara, na četiri godine za 20 livara.

9. Brodovi.

1 barka 25 livara;

1 barkača 100 livara;

1 barcosus (bragoc?) 100 livara;

1 navisis 360, 480, 600 livara.

Nerazmjerno su visoke cijene tekstila. U jednome slučaju stvara se dug od 41 livre za sukno kupljeno kćerki, i to sukno ima cijenu, koliko i tri jutra prosječne zemlje ili 80 ovaca. Komad fustanja (porheta) ne znači možda balu neodređene veličine, nego komad za jednu haljinu. U nekim učeničkim ugovorima predviđeno je, da će majstor na koncu učenja dati pomoćniku (poslije 8 ili 9 godina rada) »jedan novi fustanj«, t. j. pamučnu tkaninu za jedan par haljina. Poradi toga se i u ugovorima o službi ili učenju javlja klauzula, da se opskrba odnosi na hranu i na obuču, ali ne i na odijelo. Još je viša cijena soli, ma što da uzmemo kao neodređeno jedinicu mjere uz onaj centenarium (100 libara težinskih kao 32, 42, ili 47 kg.).

Važno je pratiti kretanje cijena u drugom razdoblju. U ovome razdoblju cijene su niske, vrijednost novca visoka. Nekoliko decenija kasnije (pola stoljeća kasnije) cijene se dižu, vrijednost novca pada.

6. Novo gradsko društvo i stara bratstva

Osim ustanove robovlasništva i robovskih odnosa ne vide se iz ovih dokumenata druge pravne podjele društva. Ali ustanova robovlasništva kržljavi. Kako se odnosi ugovorom najmljenih

slugu i služavki stvarno vrlo jako približavaju robovskim odnosima i djelomično stapaju s njima, tako se robovski odnosi stvarno približavaju odnosima slugu i služavki. Robovi se mogu otkupiti sami, mogu dakle stjecati pokretna dobra, žito, hranu i novac, i mogu se njima otkupiti. Robovi imaju i druga prava. Jedna ropkinja izdaje punomoć, da je drugi može zastupati u pravnom sporu. Robovi i ropkinje se žene i udaju. Kad rob i robinja postaju slobodni, u aktu se na dva mjesta navodi svečana formula, da odsad svaki od njih može postupati kao pravi *civis romanus*.

Nekoliko bogatijih patricija, koji vrše patronat nad nekom crkvom, tvrde za sebe da su plemići, »*nobiles terrae*«, da je njihovo patronatsko pravo povrijeđeno, jer je biskup dao crkvenu prebendu drugoj osobi, a ne onoj, koju su oni predložili, ali se biskup ne obazire na njih. Patriciji očividno postoje, ali se tako ne nazivaju. Postoji u notarskim spisima titulatura *dominus*, koja se javlja ispred imena oko petnaestorice lica, zemljovlasnika i rentijera, koji su još uz to ponekad i okazionalni trgovci. Ali *domini* su samo neki zemljovlasnici i lihvari, ne svi. Što je vezano s titulom *dominus* ne vidi se sigurno. Ona se upotrebljava za kralja (*dominus rex*), za biskupa, za načelnika grada, za suce, za jedan mali broj gradskih obitelji. Gradom upravlja gradsko vijeće, koje ima 20 vijećnika, ali za njih se kaže samo da su »dobri ljudi« (*boni homines*). (U jednome spisu, koji navodi Strohal, godine 1271. titulatura *dominus* javlja se samo kod prvih šest vijećnika grada, kod drugih 13 prisutnih nje nema.) Notar, učitelj i obrtnici nazivaju se magistrima, majstorima, isto kao i kaligraf; oni nisu *domini*. Od crkvenih lica samo je biskup *dominus*, svećenici i kanonici su *dompni*. Dapače ni bogati spekulanti Grizibob (*de Morcegafaba*), koji ima onolike kapitale, nije *dominus*, njegov ortak još manje. Ali dosljedno se ovaj naslov javlja samo uz ime biskupa. Osjeća se neka mala razlika između starijih zemljišnih posjednika, koji su prije bili spekulanti, a sad možda više nisu, ili su to nešto manje, i novih bogataša, koji stječu trgovinom i lihvom novac i novcem zemlju i tako postaju novi zemljovlasnici, bogati skorojevići, koji se penju. Ova se razlika neprestano javlja i nestaje u onoj mjeri, u kojoj vlasnik novca stječe zemlju, lične i srodničke veze i osobine zemljoposjednika.

U notarskim spisima titulatura *nobilis* kao oznaka jednog čovjeka javlja se samo jedamput, uz ime načelnika grada. To je »plemenit muž gospodin Pavao« (*nobilis vir dominus Paulus*), koji je 1273. »došao u Trogir«, s kraljevskim pismom.

U ovim objavljenim spisima ima još uvijek premalo oslonca za točnu ocjenu patricija i njihova položaja uopće, i osobito položaja u upravi grada u označeno vrijeme (1263.—1273.).

Osnovna oznaka, koja dijeli gradsko društvo, ipak je stvarna, imovinska razlika. Posjedovanje zemlje omogućuje stvaranje novca, novac stvara novi novac i vlasništvo nove zemlje. Posjedovni odnosi stvaraju podjelu na rentijere i obrađivače. Ni jedan od onih domina i dompna ne kopa motikom, ne bode šilom, ne teše sjekirom, ne vesla veslom. Ni jedan od onih, koji rade svojim rukama, nije dominus. Rimsko pravo na jednoj strani i novac na drugoj oštro zaertavaju klasni karakter društva. Tko ima novčanu obvezu, a nema novca, gubi ne samo dobra, nego može izgubiti i slobodu. Tko ima novca, može kupiti ne samo zemlju, nego i ljude, koji će je obrađivati.

Ipak bilo bi pogrešno zaključiti da postoji jasna klasna podjela na zemljovlasnike i rentijere na jednoj, a na sve one koji rade na drugoj strani. U stvari su i obrtnici rentijeri i oni daju zemlju u spolovinu (napolicu). Odlučujuće je imati zemlju.

Gotovo sve su obligacije kratkoročne, i iznosi se naplaćuju odmah po dospijeću iz čitave imovine dužnika. Za novčane obveze dužnik odgovara i osobno. U nekim obligacijama odredba o skadenciji poštrena je ugovorenom odredbom, koja je strahovito stroga, naime o propadanju dvostrukog iznosa obligacije, ako obveza ne bude ispunjena: odatle toliko užurbano kretanje i promjena vlasništva nekretnina, kupovina i prodaja. U jednom aktu navodi se, da je neka zemlja stavljena za namirenje duga nekoliko puta na dražbu, ali nije bilo kupca, koji bi za zemlju dao toliko, koliko je iznosila visina duga, dok se kupac nije našao u licu jednoga kanonika. Kad se potrebe ne mogu podmiriti, propada imanje, kad se započinju trgovački poslovi, opet se imanje zalaže ili prodaje.

U gradu dolaze, — putem notara, koji se dovode iz Italije, — u primjenu načela rimskog prava. Razvijeniji oblici privređivanja i osobito trgovina i kreditni novčani odnosi zahtijevaju pravnu preciznost. U isto vrijeme i u samom gradu, u onim odnosima, koji ne dolaze do notara, pa i u nekim, koji dolaze, zatim mnogo više u okolini grada, u okolini Splita i na Braču — to su mjesta, koja se spominju, a po analogiji možemo zaključiti i drugdje, — društvena organizacija nije ni izdaleka onako individualistička, kako bi to izgledalo po notarskim knjigama. Na kopnu i na otocima, a osobito u stočarskom i ratarskom zanimanju postoji kolektivna organizacija roda ili bratstva i bratstve-

nički ili rodovski odnosi. U tim odnosima primjenjuje se još uvijek prvobitno kolektivno pravo plemena i bratstva, pravo roda.

Bilo bi pogrešno idealizirati ove kolektivne odnose poradi toga, što su to odnosi, u kojima se razvijao naš narod u tom historijskom periodu i na tom području, ali su ti odnosi proizvodnje i uživanja (upotrebe) stvarali i sasvim drugo pravo, no što je bilo rimsko, i drugu psihologiju.

Od interesa je, da po ovim dokumentima možemo zaključiti, da je u bratstvima postojalo vlasništvo robova. To bi se moglo zaključiti iz dokumenata, kojima Petar, sin Stajnike Prvoslava (sa Brača ili od Splita) oslobađa za 30 livara roba Todora i njegovu ženu Kaštelanku (Kastellana) u ime svoje i u ime bratstva (roda, parentella). U drugom slučaju prodaje se jedna četvrtina roba, t. j. pravo na jednu četvrtinu. Očevidno je rob bio vlasništvo zajednice, koja ga nije namjeravala dijeliti, ali je zato rimsko pravo izvršilo podjelu jednog roba na četiri dijela.

Na drugom mjestu izdvaja se dio zemlje iz cjeline bratstveničke zemlje i daje kao miraz. Dva su se bratstva prepirala oko vlasništva neke zemlje, i sud je dosudio po izjavi staraca. Za vraždu na Braču dosuđuje se trećina knezu ili županu (comes), druga trećina ženi i nasljednicima ubijenog, a treća trećina svim ostalim iz njegova bratstva.

Od svih slučajeva postojanja kolektivne imovine i kolektivnih prava bratstva, koji se spominju u ovim trogirskim spisima, možemo smatrati najviše zanimljivu pojavu predstavnika bratstva Nemovlastina (parentela que dicitur Nemovlastina) pred trogirskim notarom. Došlo je šest muškaraca i jedna žena: Stojan sin Dajboga, njegov sinovac Stojan, sin Budene, Stajko, sin Ratibora, Marin Matov (ovo je trogirski trgovac s dućanom i Hrvat, ima brata Juru) za svoju ženu, Stanko sinovac Dolomuta, Ivan sin Sodijsa, Grižan sin Zboruta (Sparrupti) i Bogdana kćerka Sfenora (Sfenari). Ovih sedam lica iznijelo je, da oni pripadaju spomenutom bratstvu. Sastavili su dva dokumenta. Jednim su dali punomoć dvojici Trogirana (od kojih ni jedan nije od njih), da urede sva pitanja i sporove s licima, koja drže dobra i posjede njihova bratstva u Trogiru, na području Trogira i u čitavom kotaru. Drugim su ugovorili, da njihovi punomoćnici mogu iz njihovih dobara i imanja činiti izdatke za ostvarivanje njihovih prava i da za svoje usluge imaju dobiti polovinu od svega onoga, što budu utržili i dobili od robe i posjeda.

Pripadnici ovoga bratstva imali su, tako se čini, već i svoja posebna imanja, a istovremeno i zajedničke posjede čitavog bratstva na velikom području (»u Trogiru, na području njegovu i u distriktu«). Ovaj njihov

nastup predstavlja više nastojanje, da se prilike na tom zajedničkom vlasništvu srede, nego da se njihovo kolektivno vlasništvo likvidira.

Ne samo izvan grada, nego i u gradu primjenjuje se, pored rimskog i crkvenog prava, još i staro narodno pravo kolektivnih zajednica. Procesualno sud će u ovim slučajevima postupiti po rimskom pravu, ali će suditi po materijalnom prvotnom narodnom bratstveničkom pravu. Ovo prvotno narodno pravo ima toliko snage, koliko su ekonomski jaki oni koji ga primjenjuju i koliko i dokle u okviru svog stočarskog i poljoprivrednog zanimanja uspijevaju očuvati ekonomsku samostalnost.

Prelazeći na nova zanimanja, dolazeći na područje grada, ulazeći u ugovorne odnose s građanima, primajući ekonomski zavisan položaj obrađivača tuđe zemlje, prelazeći iz prvobitnog stočarskog zanimanja na ratarsko i vinogradarsko i iz ovih zanimanja na trgovinu, na spekulativne poslove, prodiruć i u crkvu i samostane, zauzimajući kanonikate i prebende, ploveći po moru i razvijajući obrte — narod je u gradu postepeno, ne bez muke i potresa, napuštao staru kolektivnu organizaciju, kolektivno vlasništvo i kolektivne odnose. Ta strana, malobrojnija, ali ekonomski razvijenija i jača, napuštala je prvotno narodno pravo, a da nije sama stvorila novo, nego je prihvatila već stvoreno i nađeno. Druga strana, daleko mnogobrojnija, ostajala je dalje od tog ekonomskog razvitka i ostajala dugo i dugo pri prvotnom zanimanju, sredstvima i načinu proizvodnje, i zbog toga pri prvotnoj organizaciji društva i prvotnom pravnom osjećanju i pravnim ustanovama. Tako je nastajalo dvojstvo života, ustanova i osjećanja, koje nalazimo i u ovim tako zanimljivim starim trogirskim spisima.

R É S U M É

Preuant pour base les restes des livres notariaux de la commune de la ville de Trogir (Trau) en Dalmatie pour l'année 1263, 1264, 1265, 1270, 1271, 1272 et 1273, rassemblés, rédigés et copiés par le professeur Dr. Miho Barada et édités comme volume séparé sur 522 pages par l'Académie Yougoslave à Zagreb (Monumenta Traguriensia. Pars prima, Notae seu abbreviaturae cancellariae comunia Tragurii, Volumen I 1948), le professeur de la Faculté des sciences économiques de l'Université de Zagreb, M. Mijo Mirković, essaye de montrer dans six chapitres les rapports économiques dans la ville maritime de Trogir en Dalmatie à cette époque. Les chapitres de son ouvrage sont les suivants: 1° La base économique de la vie. 2° les relations sociales. 3° La concentration des propriétés des terres et des richesses dans les mains de l'église. 4° Les affaires et les caractéristiques économiques du commerce et de la navigation. 5° Les prix. 6° Nouvelle société municipale et vieilles communautés collectives des gens.

En prenant comme point de départ des matériaux des archives, l'auteur attire notre attention sur le fait que l'agriculture et l'élevage l'étaient alors les bases principales de la vie des habitants dans la ville et la pêche, la navigation, les métiers et la piraterie complétaient les premiers. Il est d'un intérêt particulier qu'en 1272 on conclue à Trogir plus de dix contrats traitant des baux de terre. Selon tous ces contrats les propriétaires de la terre et les tenants spéculants sur le vin, donnent de l'argent aux paysans qui plantent les vignes sur leurs terrains. L'auteur est de cet avis que cette transition vers une agriculture plus intensive c'est-à-dire culture de vigne, est évoquée par la plantation spéculative des ceps de vigne à cause du commerce avec le vin, ce qui a aidé la formation de nouvelles relations sociales dans l'agriculture (le triple rapport contractif entre le propriétaire de la terre, le spéculateur, et le cultivateur). Le cultivateur fut maintenant en même temps tenant et métayer, par conséquent très intéressé au rendement de la terre. Ces relations ont mis de côté le travail des serfs dans l'agriculture qui existe encore dans les cultures céréales et dans l'élevage. A la base de la production agricole et de celle de l'élevage surtout dans l'élevage des moutons, où les capitaux se concentrent vite et dans le dernier se redoublent même dans une année, l'activité des artisans remanieurs se développe dans les villes (pelletiers, fourreurs, meuniers, sabotiers) et dans le commerce d'exportation (cuir, laine, fils de laine, draps tissés, étoffes lourdes et vin). Le commerce d'exportation se fait pour la plus part par voie maritime en Italie, d'où vient un tissu plus fin, foustagne et quelques outils lesartisans.

Dans le travail agricole existent parallèlement le servage (servi, selavi, slavil), le métayage et la bail. La situation des serviteurs loués (serviens) se rapporte réellement à la situation des serfs, parce que le contrat d'un serviteur dure 10, 15, 20 ans et ne peut être rompu. Le salaire est petit, quelquefois sauf nourriture et habillement nul. La situation des apprentis est pareille, parce que leur terme d'apprentissage dure 6, 7, 9 ans et il ne peut être rompu. D'après quelques apparitions, l'auteur pense que les serfs et les serviteurs mènent un ménage à part (les serfs se rachètent avec leur blé). L'auteur prétend que d'après les documents publiés on ne voit absolument pas que, dans cette ville, ni sur le territoire environnant existaient des relations féodales ni celles de colonage, dans la ville et sur son territoire est appliqué outre le droit romain le vieux droit de communautés collectives (parentela, gens) et que les relations féodales et celles de colonage se développeront seulement plus tard des relations serviles et de celles des bailleurs métayers. Le monopole de la propriété de la terre qui s'est formé dans les mains de riches agriculteurs en ville et dans les mains ecclésiastiques en formera le fond. La ville est pleine d'églises et d'institutions ecclésiastiques. Dans la ville, il y a l'évêque, cinq églises et cinq couvents. Une église seule a dans une année (1272) dix chanoines qui sont mentionnés à cause de leurs affaires dans les livres. Toutes les églises et tous les couvents possèdent une terre qui s'accumule sans cesse et ne se divise plus, tandis que toute propriété privée qui se concentre dans chaque génération se partage après la mort de chaque membre, non seulement parmi les héritiers mais la plus grande part revient à l'église. En ce temps là, la ville compte 4 mille habitants environ. L'auteur a obtenu ce nombre à la base des calculs en vue des testaments, des émancipations et des contrats obligatoires.

Le commerce exerce la fonction de vente des produits et des superflus de la production de la terre ecclésiastique et de son élevage, exerce l'engraissement des

béliers et s'occupe des affaires d'exportation et réexportation dans les pays montagnueux moins développés des terres croates et serbes. Le commerce existe, ainsi que des magasins, il y a des rapports crédentiers, mais la profession des marchands stables (mercator, negotiator) n'existe pas encore. Les entreprises commerciales sont soit occasionnelles, c'est-à-dire pour une seule affaire, soit à long délai, c'est-à-dire des compagnies des grands propriétaires de terre ou des éleveurs des bestiaux qui sont en même temps des marchands qui exportent et importent des marchandises (marchands occasionnels), financiers, usuriers ou entrepreneurs maritimes. L'auteur analyse l'inventaire des fonds d'une de ces grandes compagnies dont les fonds valaient en 1272 6800 livres vénitiennes, ce qui fait, par rapport aux prix des bestiaux, quatre à cinq millions de dinars en 1937/39. La compagnie possédait de grands troupeaux de moutons, de grandes vignes, une cave, des dépôts, des bateaux, de la marchandise, des obligations et le droit participer dans les autres compagnies. Elle donnait des crédits pour la commerce et pour la consommation.

L'usure fleurit. Tous ceux qui ont de l'argent s'en occupent, c'est-à-dire les propriétaires de la terre privés et les personnages ecclésiastiques. Les règlements se rapportant aux obligations sont très sévères. La propriété des terrains et des édifices change souvent. Le plus grand nombre des contrats que les livres des notaires contiennent sont les contrats d'achat et de vente d'immeubles. Le tableau des prix de ce temps - là est aussi clair parce que tous les prix sont exprimés dans la même unité monétaire et la valeur de l'argent est stable. L'auteur cite les prix concrets des bestiaux, du travail et des services, les prix des serfs (esclaves), de la marchandise, des terrains, des bâtiments, les prix des bateaux de différentes espèces, de sorte qu'il est facile de comparer les valeurs. Les Croates forment la population de la ville. Ils forment les patrons, les serfs, les métayers, les clercs, l'administration de la ville. La nationalité est facile à déterminer par les noms nationaux croates et serbes des personnes vivantes et de leurs parents. Cette population croate prend des professions nouvelles. Elle afflue constamment des environs dans la ville même, elle entre dans les relations contractuelles avec des citoyens, elle prend de nouvelles positions économiques et passe de la première occupation, c'est-à-dire de celle de l'élevage, à celle des agriculteurs et des vigneron. Elle quitte ces métiers pour s'occuper du commerce, des affaires spéculatives, entre dans l'église et dans les convents, s'empare des chanoines et des prébendes, s'occupe de la navigation, développe des métiers et quitte peu à peu la vieille organisation collective, la propriété collective et les rapports collectifs. Des citoyens croates moins nombreux à la campagne mais économiquement plus développés et plus forts quittent dans la ville le droit primaire, national et celui original aux communautés collectives (gens, parentela) et ils acceptent ce qui a été créé et trouvé dans la ville. Hors des murailles de la ville sur des larges plateaux des contrées montagneuses, où les rapports de production restent sur le même niveau de développement, la population garde ses professions primaires, ses modes et manières de production et, à cause de cela elle garde son organisation primaire de la société, ses sentiments juridiques primaires et vieux principes juridiques. L'organisation de la société reste au fond organisée à la base des communautés collectives. C'est ainsi qu'apparaît une dualité dans le même peuple et dans la même région à force de grave inégalité des conditions économiques, une dualité des institutions juridiques et des sentiments, ce qui a laissé des traces profondes dans le développement historique et ce qui se reflète distinctement dans les rapports économiques de Trogir dans la deuxième partie du XIIIe siècle.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA IV

1951

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKA KNJIGA“ / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIDAK

I Z D A J E
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
Z A G R E B